

DĚJINY NÁPRSTKOVA MUZEA I.

Kolektiv autorů
pod vedením Kláry Woitschové

NATIONAL
MUSEUM

DĚJINY NÁPRSTKOVA MUZEA I.

Klára Woitschová
a kolektiv autorů

NÁRODNÍ
MUZEUM

Národní muzeum
Praha 2023

Recenzovali:

Doc. PhDr. Martin Soukup, Ph.D.

PhDr. Karel Sklenář, CSc.

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2019–2023/15.II.d, 00023272).

Na přední straně přebalu a obálky pohled na Betlémské náměstí a dům U Halánků. Na zadní straně přebalu a obálky grafický list Františka Kršňáka zachycující Náprstkovo muzeum v době okupace.

© Národní muzeum

© Klára Woitschová, Markéta Křížová, Vladan Hanulík, † Milena Secká, Libor Jůn, Tomáš Gecko, Adéla Jůnová Macková, Ondřej Crhák, Eva Dittertová, Michaela Tydlitátová

S přispěním: Kateřiny Klápštové, Jany Součkové, Pavla Onderky, Dagmar Pospíšilové a Matěje Stahla

ISBN 978-80-7036-775-9 (print),

ISBN 978-80-7036-776-6 (pdf)

OBSAH

ÚVOD (<i>Klára Woitschová</i>)	7
KAPITOLA I. KONTEXTY A PŘEDPOKLADY:	
Cesta k Náprstkovu muzeu (<i>Markéta Křížová</i>)	13
KAPITOLA II. PŘEDEHRA A POČÁTKY:	
Vznik Českého průmyslového muzea 1862–1907 (<i>Vladan Hanulík a † Milena Secká</i>)	25
Medailonky:	
Anna Fingerhutová (<i>Vladan Hanulík</i>)	75
Vojta Náprstek (<i>Vladan Hanulík</i>)	76
Josefa Náprstková (<i>Vladan Hanulík</i>)	78
Alois Studnička (<i>Vladan Hanulík</i>)	79
KAPITOLA III. STRÁDÁNÍ A OČEKÁVÁNÍ:	
Náprstkovo muzeum v letech 1907–1938 (<i>Klára Woitschová</i>)	81
Medailonky:	
František Adolf Borovský (<i>Klára Woitschová</i>)	128
Josef Ludvík Kottner (<i>Klára Woitschová</i>)	130
Renáta Tyršová (<i>Klára Woitschová</i>)	132
KAPITOLA IV. SVASTIKA A HVĚZDA:	
Náprstkovo muzeum v letech 1939–1949 (<i>Libor Jůn</i>)	135
Medailonky:	
František Mergl (<i>Libor Jůn</i>)	185
Jiří Müller (<i>Libor Jůn</i>)	186
KAPITOLA V. OKOVY A CESTY:	
Náprstkovo muzeum v 50. letech 20. století (<i>Tomáš Gecko</i>)	189
Medailonky:	
František Kršňák (<i>Libor Jůn</i>)	217
Stanislav Svoboda (<i>Klára Woitschová</i>)	219
KAPITOLA VI. UVOLNĚNÍ A NADĚJE:	
Náprstkovo muzeum v 60. letech 20. století (<i>Adéla Jůnová Macková</i>)	221
Medailonky:	
František V. Foit (<i>Adéla Jůnová Macková</i>)	245
Erich Herold (<i>Libor Jůn</i>)	247

Orientální ústav	249
------------------------	-----

KAPITOLA VII. NORMALIZACE A TRANSFORMACE:

Náprstkovo muzeum v letech 1971–1991 (<i>Ondřej Crhák</i>)	251
---	-----

Medailonky:

Eugen Strouhal (<i>Pavel Onderka</i>)	281
Jana Součková (<i>Jana Součková</i>)	284
Kateřina Klápšřová (<i>Kateřina Klápšřová</i>)	286
Liběchov (<i>Eva Dittertová</i>)	288

KAPITOLA VIII. OTEVŘENOST A MODERNITA:

Náprstkovo muzeum do současnosti (<i>Eva Dittertová</i>)	293
---	-----

Medailonky:

Dagmar Pospíšilová (<i>Dagmar Pospíšilová</i>)	333
Vlastimil Novák (<i>Matěj Stahl</i>)	335
Milena Secká (<i>Eva Dittertová</i>)	337
Wad Ben Naga (<i>Pavel Onderka</i>)	339

KAPITOLA IX. LIDÉ A KNIHY:

Dějiny knihovny Náprstkova muzea (<i>Michaela Tydlitátová</i>)	341
---	-----

Závěr (<i>Klára Woitschová</i>)	495
History of the Náprstek Museum (Resumé)	502
Seznam zaměstnanců Náprstkova muzea	506
Seznam zkratk	516
Seznam pramenů a literatury	519

ÚVOD

V roce 2018 oslavilo Národní muzeum dvousté výročí svého založení. Přípravy k oslavám se staly impulsem pro vydání, jak ostatně bývá při výročích tak významných institucí zvykem, několika popularizujících i odborných publikací. Jejich příprava zřetelně ukázala, že téma dějin naší největší muzejní instituce, po léta zůstávající ve stínu, si plně zaslouhuje badatelskou pozornost. Výzkum v této oblasti přináší poutavé osobní osudy pracovníků muzea, v některých případech hrdinské a vynucené tlakem politického vývoje, jiné spíše nenápadné, spočívající v trpělivé a důkladné každodenní práci. Neméně fascinující je i vývoj muzejních sbírek odrážející způsob pojmání světa v dané době. Mnohé cesty poznávání dřívějších dob či vzdálených světů aplikované v minulosti jsou již překonány a v současnosti na ně pohlížíme kriticky, snaha rozpoznat tyto myšlenkové procesy minulosti v současné podobě sbírek je nicméně velkou výzvou. A v neposlední řadě i čistě institucionální dějiny, pochopitelně pojímané širěji než jen jako výčet dat a událostí, mohou přinést nečekaný vhled do vývoje české a československé kultury a fungování celého systému politické správy i samosprávy. Představují také naši významnou paměťovou instituci (ale neplatí to pouze pro Národní či Náprstkovo muzeum) jako výslednici spolupůsobení vlivů nejrůznějších zájmových proudů, těch myšlenkových, ale i ryze politických. V prostředí československém a českém jistě mnoho pozornosti přitahuje především vyrovnávání se Národního muzea s autoritativními a totalitními režimy, které spoluvytvářely tuzemské dění, ale jejich vliv přesahoval i dále do středoevropského a evropského prostoru.

Prvním výsledkem znovuobjeveného zájmu o dějiny Národního muzea byla vedle celé řady časopiseckých studií odborná monografie Národní muzeum v éře Československa,¹ která seznámila čtenáře především s dějinami našeho největšího muzea ve 20. století a stala se zároveň prvním svazkem nové řady muzejních publikací nazvané *Z dějin Národního muzea*. V žádném případě však jejím vydáním nebylo dané téma vyčerpáno, vlastně právě naopak. Během rozsáhlé koncipovaného archivního výzkumu se otevřela další témata a vynořily další otázky. Jedná se hlavně o otázky spojené nejen s dějinami, ale také obsahem největší domácí paměťové instituce, která se výrazně podílela na spoluformování

1 Klára WORTSCHOVÁ – Libor JŮN, *Národní muzeum v éře Československa*, Praha 2019.

československé / české národní identity a historického vědomí a povědomí. Jako výsledek našeho usilování přinášíme čtenářům s určitým časovým odstupem další pokračování zmíněné řady, dvousvazkové Dějiny Náprstkova muzea.

Založení Českého průmyslového muzea, jak se tehdy nazývalo, v roce 1873 bylo výsledkem působení činorodé mysli Vojty Náprstka a kapitálu shromážděného jeho matkou Annou. Soukromé muzeum provozované z nadšení pro věc po dlouhá desetiletí bez jakékoli podpory státu či úřadů prokázalo mimořádnou životaschopnost a čelilo nejrůznějším finančním, personálním a provozním obtížím, aby se posléze postavilo po bok Národního muzea a nakonec vplynulo do jeho organizační struktury. S ním následně sdílelo ve 2. polovině 20. století osudy národní muzejní instituce státotvorného národa, ale zároveň se mu díky mimořádnému sbirkovému bohatství podařilo obhájit vlastní nezaměnitelný charakter a poslání. Dějiny Náprstkova muzea a jeho sbírek tak představují neobyčejný příběh českého a vlastně i světového muzejnictví, který by neměl uniknout pozornosti žádného zájemce o kulturní dějiny, dějiny identit a dějiny paměťových institucí zvláště.

Téma je neobyčejně rozsáhlé a mnohvrstevnaté, proto jsme je rozdělili do dvou svazků. Tento první je zaměřen na institucionální dějiny Náprstkova muzea. Naším cílem je objasnit vývoj postavení muzea v soustavě českých a československých paměťových institucí a proměnu úkolů, které si buď samo předsevzalo, či mu byly ukládány autoritami určujícími směr politického a kulturního vývoje v českém či československém státě. Sledujeme také zrání vnitřní organizační struktury a hledání nejefektivnějších cest vlastního fungování. Pozornost je věnována i budování expozic a nejvýznamnějším výstavám, a to i v souvislosti s prostory, v nichž muzeum v průběhu let působilo. S určitým fázovým posunem po vzniku muzea se začal rýsovat i jeho vědecký program, jehož proměny v čase také sledujeme, a to především v nejužší souvislosti s osobnostmi, které v průběhu let s Náprstkovým muzeem spojily svou profesní dráhu a v mnoha případech ovlivnily jeho podobu až do dnešních dnů. Záměrně v prvním svazku ponecháváme stranou dějiny sbírek, kterým bude výhradně věnován druhý svazek Dějin Náprstkova muzea.

Při výkladu se držíme chronologické linie a dějiny muzea jsou zachyceny v celé jejich šíři v podstatě až do současnosti, jakkoli jsme si vědomi jistých limitů a interpretačních úskalí při výkladu zcela nedávných událostí, jichž autoři textu byli sami aktéry. Druhou, do jisté míry autonomní část výkladu představuje rozsáhlá kapitola o vývoji knihovny Náprstkova muzea. Oddělení dějin muzea a knihovny však odráží faktický stav věci po větší část trvání instituce. Náprstek sám i jeho bezprostřední následovníci považovali skutečně muzeum i knihovnu za víceméně svěbytné jednotky, které sice existují v těsné blízkosti a vzájemně se ovlivňují, nicméně mají rozdílné úkoly a realizují je různými prostředky.

Nedílnou součástí tohoto svazku představuje také seznam zaměstnanců Náprstkova muzea od počátku jeho existence až do současnosti. Pro početné období bylo možno vzít za základ již dříve vydaný přehled zaměstnanců Národního muzea, který vytvořil v roce 1968 ke 150. výročí založení NM muzejní archivář Aleš Chalupa a publikoval jej na stránkách Časopisu Národního muzea.² Chalupův seznam tedy pokrývá zhruba prvních sto let existence Náprstkova muzea. Na něj lze v dnešní době navázat jen s určitými obtížemi vzhledem k omezením vyplývajícím z implementace evropské směrnice 2016/679 o ochraně osobních údajů. Autoři se snažili u někdejších zaměstnanců zajistit souhlas se zveřejněním podrobností o jejich působení v NpM, ne ve všech případech se však podařilo bývalé kolegy kontaktovat a souhlas zajistit. V takové situaci jsme byli nuceni uvést pouze nejzákladnější údaje, jakkoli máme k dispozici i detailnější informace.

Svoji vlastní linii příběhu Náprstkova muzea vypráví i obrazový doprovod, v tomto případě tvořený především dobovými fotografiemi a reprodukcemi dokumentů. Většina z nich nebyla dosud publikována. Fotografie jsme čerpali zejména z fondů a sbírek Národního a Náprstkova muzea.

Náprstkovo muzeum sledujeme v relativně dlouhém časovém úseku, během něhož se muselo přizpůsobovat různým státním zřízením, vyrovnávat se s několika zcela rozdílnými ideologiemi a přizpůsobovat jim do jisté míry svou činnost. I vzhledem k tomu jsme vytvořili širší autorský tým, jehož členové se zaměřili na výklad dějin Náprstkova muzea v právě jim badatelsky nejbližším období. Do celkové situace oboru studií cizího národopisu v zahraničí v době vzniku Náprstkova muzea nás uvádí v souladu se svou odbornou specializací na mimoevropské kultury a jejich výzkum Markéta Křížová, vysokoškolská pedagožka působící na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Text k nejstarším dějinám instituce vytvořila již před několika lety Milena Secká, která spojila s výzkumem rodiny Náprstkových a s badatelskou prací zaměřenou na počátky instituce celý svůj profesní život a vydala k tomuto tématu celou řadu studií, monografických prací i edic.³ Bohužel se však dokončení prací na této knize nedožila a její text tedy upravil a významným způsobem doplnil o vlastní náhled na toto téma Vladan Hanulík, vysokoškolský pedagog působící na Filozofické fakultě Univerzity Pardubice. Události po smrti Josefy Náprstkové v roce 1907 až do vypuknutí druhé světové války zpracovala Klára Woitschová (zároveň editorka celé publikace), návazné období končící po únorovém převratu 1948 představuje Libor Jůn, oba archiváři Národního muzea. Následující dvě desetiletí popisují

2 Aleš CHALUPA, *Zaměstnanci Národního muzea v letech 1818–1968*, *Časopis Národního muzea* 138–139, 1968–1970, s. 50–101.

3 Za všechny jmenujme např. Milena SECKÁ, *Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel, mecenáš*, Praha 2011; Milena SECKÁ, *Jen Náprstková prosím. Neobyčejný život v dobových pramenech*, Praha 2016; TÁŽ, *Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti*, Praha 2012.

Tomáš Gecko a Adéla Jůnová Macková, kteří oba v současné době působí coby vědečtí pracovníci v Masarykově ústavu a Archivu akademie věd, v. v. i. Na četné zvraty pestré období sahající od normalizace až k transformaci 90. letech 20. století pracoval Ondřej Crhák, archivář Náprstkova muzea. Výkladu nejnovějších dějin Náprstkova muzea se ujala jeho současná ředitelka Eva Dittertová. Rozsáhlý oddíl věnovaný knihovně NpM zpracovala Michaela Tydlitátová, vedoucí Knihovny Náprstkova muzea. Autorský tým byl ještě doplněn o další členy se zcela specifickými úkoly: své vlastní biogramy vytvořily Jana Součková a Kateřina Klápštová a Dagmar Pospíšilová, biogram Eugena Strouhala a pojednání o výzkumu ve Wad Ben Naga Pavel Onderka a medailonek Vlastimila Nováka vytvořil Matěj Stahl. Seznam zaměstnanců Náprstkova muzea sestavily Alexandra Wysočanská, Hana Popelová a Michaela Tydlitátová. V podstatě skryt za autorským kolektivem zůstává Jan Šejbl, dlouholetý správce sbírek fotografií Náprstkova muzea, který byl nápomocný většině autorů s přípravou obrazového doprovodu jejich kapitol.

Ještě učiníme poznámku k používaným názvům institucí. Obě muzea (Náprstkovo i Národní) používala v průběhu svého vývoje různé varianty názvů, o těchto změnách a okolnostech, za nichž k nim došlo, se v textu průběžně zmiňujeme. Pro zjednodušení však mluvíme ve výkladu běžně o Náprstkově a Národním muzeu, či případně používáme běžně známé zkratky NM, resp. NpM.

Institucionální dějiny Náprstkova muzea dosud nepřitáhly výraznější badatelskou pozornost, nebylo publikováno než několik dílčích studií a případně dobových průvodců po muzeu a jeho sbírkách.⁴ Mnohem častěji se v odborné i popularizující literatuře soustředila pozornost na Vojtu Náprstka a jeho rodinu, z posledních jmenujme především práce Mileny Secké, na něž již bylo upozorněno, a Martina Šamala,⁵ v obou případech dlouholetých pracovníků muzea. Stranou v tomto přehledu záměrně ponecháváme velmi bohatou literaturu související se sbírkami, která bude podrobně zohledněna ve druhém svazku publikace.

Při přípravě dějin bylo tedy nutno spoléhat na primární archivní prameny. Pro zakladatelské období muzea se jednalo především o osobní fond Vojty

4 Ze starších průvodců zmiňme Ludvík KOTTNER, *Průvodce sbírkami Náprstkova českého průmyslového musea v Praze*, Praha 1898, nejnověji *Národní muzeum Praha: Průvodce, Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur*, Praha 1999. Z dílčích studií se problematice věnoval především Libor JŮN, *Náprstkovo muzeum v nespojitém čase aneb Několik úvah nad osudy muzejní instituce v letech 1945 až 1946*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 185, 2016, č. 3–4, s. 59–70, TÝŽ, *Výstavní a tzv. lidovöchovná činnost Náprstkova muzea v letech 1945–1948*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 186, 2017, č. 3–4, s. 41–52 či TÝŽ, „Narodil se o sto let později...“, *Náprstkovo muzeum Jirího Müllera a Bohumíra Lifky*, *Časopis Národního muzea – řada historická* 191, 2022, č. 1–2, s. 83–92.

5 Martin ŠAMAL, *Jsem svobodný. Edice rodinné korespondence Vojty Náprstka 1848–1858*, Praha 2017.

Náprstka a písemnosti jeho manželky chované v Archivu Náprstkova muzea.⁶ V tomto případě se totiž osobní a veřejný život zakladatele instituce zcela neoddělitelně proplétal s dějinami jeho muzea a knihovny a nejinak tomu bylo v době, kdy neformální hlavou muzea byla ovdovělá Josefa Náprstková. Prameny k dějinám muzea od roku 1907 (úmrť Josefy Náprstkové) až do 30. let 20. století se měly dlouhou dobu za ztracené, v průběhu práce na dějinách se je však nakonec podařilo nalézt, a to jako součást registratury knihovny Náprstkova muzea. Agenda muzea a knihovny nebyla v této době nijak rozsáhlá, něco málo přes sto čísel jednacích v běžném roce, zřizovat samostatný archiv se tedy patrně nejevilo jako účelné a všechny písemnosti byly tedy společně uloženy v knihovně pod mírně zavádějícím názvem Archiv knihovny Náprstkova muzea.⁷ Vzhledem ke sbližování s Národním muzeem ve 2. polovině 30. let 20. století, o kterém bude podrobněji pojednáno v příslušné kapitole, se pak pramenná situace opět mění a o aktivitách v NpM jsme poměrně přesně informováni v registratuře Národního muzea.⁸ Po druhé světové válce začíná i samostatná (a do současnosti vedená) řada registratury Náprstkova muzea⁹ a nadále jsou náprstkovské prameny zastoupeny i v centrální registratuře NM. Starší a novější registratura se od sebe poměrně významně odlišují. Zhruba do poloviny minulého století jsou písemnosti psány mnohem subjektivněji zabarveným jazykem, pojednávají mnohdy i o zákulisních detailech fungování instituce a vzájemných vztazích mezi zainteresovanými osobami. S profesionalizací managementu muzea se bohužel tato barvitost vytrácí, často ve prospěch strohého úředního jazyka či dokonce nicneříkajících frází. Z pramenů tak sice dostáváme potřebná data a informace, ke škodě věci však zůstává zastřen onen “druhý plán” jejich výpovědi.

Neopominutelné jsou také prameny z jiných institucí. Na prvním místě se jedná o fondy centrálních správních a samosprávných institucí (zemské orgány, ministerstva), které ovlivňovaly celkové směřování vývoje našeho muzejnictví, Národního a Náprstkova muzea z toho nevyjímaje. V dobách první republiky byly totiž především zemské instituce s provozem muzea spojeny skutečně velmi úzce a v tom nejužším provozním (a finančním slova smyslu). Jedná se tedy především o zemský úřad a jeho jednotlivé orgány a pokračovatele, z ministerstev především o Ministerstvo školství a národní osvěty a jeho

6 Archiv Náprstkova muzea (dále ANpM), f. Náprstek Vojta (1826–1894).

7 Knihovna Náprstkova muzea (dále KNpM), fond (dále f.) Archiv Knihovny Náprstkova muzea.

8 Archiv Národního muzea (dále ANM), f. Národní muzeum 1818–1960 (dále RNM).

9 ANM, f. Registratura Národního muzea – Náprstkovo muzeum (dále RNM-NpM).

pokračovatele (především Ministerstvo kultury) či Ministerstvo informací.¹⁰ Pro určité úseky činnosti NpM a osobnosti s nimi spojené nabývají pak své důležitosti také písemnosti chované v Archivu bezpečnostních složek, případně písemnosti vzniklé z činnosti vrcholných orgánů KSČ a některé další, na které bude průběžně odkazováno.

Zveme nyní čtenáře, aby spolu s námi prožil barvitý příběh vzniku a vývoje Náprstkova muzea, mimořádného počínu založeného Vojtou Náprstkem a dodnes představujícího jednu z nejzajímavějších a nejsvébytnějších muzejních institucí u nás. Instituce, která se úspěšně vyrovnala s vlivy politickými či hospodářskými a její bohaté dějiny mohou nabídnout i dnes tolik potřebná zamyšlení nad možnostmi dalšího vývoje muzejnictví, vědy a paměťových institucí na začátku 21. století, kdy opětovně (jako již několikrát v dějinách) dochází k častému přehodnocování či alespoň pokusům o přehodnocení zdánlivě neotřesitelných a osvědčených pravd a postulátů.

10 Národní archiv, f. Zemský výbor Praha (1713–1928), Zemský úřad Praha (1918–1953), Ministerstvo školství (1918–1949), Ministerstvo kultury Praha (1953–1956), Ministerstvo informací (1945–1953) atd.

KAPITOLA I.

**KONTEXTY A PŘEDPOKLADY:
CESTA K NÁPRSTKOVU MUZEU**

Príslušníci různých lidských společenství v různých historických epochách se věnovali shromažďování, případně vystavování zajímavých přírodnin a prestižních či esteticky přitažlivých předmětů. Nicméně vznik muzea tak, jak je známe dnes, tedy jako veřejné instituce nabízející k nahlédnutí systematicky sestavené soubory artefaktů, a zároveň i speciálního typu fyzického prostoru k uložení a vystavení těchto artefaktů, je neoddělitelně spojen s evropskou modernizací, probíhající během 19. a 20. století. Souvisel s procesy utváření a posilování národních identit, ale také s procesy technologické a intelektuální transformace; a konečně také s druhou fází koloniální expanze evropských mocností do zámoří. Muzejní sbírky a muzea jako instituce tedy nejsou „neutrální“, nenabízejí „objektivní“ obraz světa, vždy je třeba zakotvit je do doby a okolností jejich vzniku.

V evropských dějinách můžeme za instituce přímo předcházející vzniku muzeí považovat kabinety kuriozit, zřizované při dvorech panovníků nebo významných šlechticů. Nebyly veřejně přístupné a z dnešní perspektivy mohou působit chaoticky, měly však svůj vlastní vnitřní systém a jednoznačný účel – odhalovat podstatu známého světa a jeho vnitřní souvislosti a samozřejmě také sloužit sebe prezentaci svých majitelů, dokumentovat jejich velikost a dosah jejich moci.¹ Proslulé byly sbírky arcivévody Ferdinanda Tyrolského na zámku Ambras u Innsbrucku.² V některých případech se dokonce kolekce v kabinetech kuriozit staly přímými předchůdci dnešních muzeí – například ta, kterou vlastnil francouzský král Jindřich IV., byla po dvou stoletích začleněna do muzea Trocadéro, nyní Musée de l'Homme.³ Pro české prostředí lze zmínit sbírky rudolfské, které však byly rozchváčeny a dnes se nacházejí většinou za hranicemi

1 Owen HOPKINS, *The Museum: From its Origins to the 21st Century*, London 2021, s. 38–77.

2 Elisabeth SCHNEIDER, *Schloss Ambras und seine Sammlungen*, Regensburg 1981.

3 Alice CONKLIN, *In the Museum of Man: Race, Anthropology, and Empire in France, 1850–1950*, Ithaca/London 2013.

naší republiky; totéž platí o z velké části ztracené nebo rozptýlené sbírce artefaktů z celého světa, kterou v Klementinu shromáždili příslušníci jezuitského řádu.⁴ (Je ale možné, že některé z těchto předmětů nakonec, přes soukromé dárcy, našly cestu právě do Náprstkova muzea.)

Již bylo konstatováno, že transformace privátních kabinetů kuriozit ve veřejné instituce, k níž došlo během 19. století, úzce souvisela s modernizačními procesy. Důležité byly především ideály demokratizace vědění, všestranné výchovy člověka-občana a povznesení hospodářské a kulturní úrovně širokých lidových vrstev, umožňující jejich plnohodnotné zapojení do národní společnosti. Muzejnická příručka Thomase Greenwooda z konce 19. století konstatovala, že hlavním cílem muzea je „zajišťovat rozumné rozptýlení a duševní potravu návštěvníků“, že se jedná o „vzdělávací instituci přístupnou všem třídám“, která zároveň poskytuje prostor jak pro soustředěné hluboké studium intelektuálů, tak pro poučení mas.⁵ Jak podrobně vysvětlují další kapitoly této publikace, veřejné působení a osvěta byly od samého počátku i ústředním motivem existence Náprstkova muzea, tím spíše, že jeho vznik byl navázán na snahy o českou emancipaci v kontextu Rakousko-Uherska a poznamenávalo je soupeření s (českými) Němci stejně jako snahy prokázat, že Češi mohou být v evropském kontextu považováni za plnohodnotný „civilizovaný“ národ.

Dalším významným zdrojem inspirace pro nově vznikající evropská muzea se stalo osvícenství a jeho adorace vědy a technologie. Fenomémem příznačným pro druhou polovinu 19. století jsou průmyslové výstavy, oslava aktuálního stavu technologického pokroku. Jejich cíle byly samozřejmě hospodářské, zároveň ale předávaly návštěvníkům určitý obraz světa a místa člověka v něm – a exponáty z výstav pak často končily právě v muzeích.⁶ Důležitým pro rozvoj muzeí pak byla představa vědecké systematiky jako klíče k pochopení světa. Skrze systematické uspořádání předmětů muzeum vnašelo řád do chaosu subjektivních vjemů.⁷ Stávalo se „chrámem vědění“, a to i svou vizuální stránkou, tedy velkorysími vnitřními prostory s rozlehlými schodišti, sloupovím a vysokými okny.⁸ Důležité ale byly především sbírky samotné. Jednotlivé artefakty už neměly šokovat, návštěvníkům se neměly nabízet k nahlédnutí bizarní výjimky a pozoruhodnosti. Naopak, měly být vždy představeny exponáty

4 Alena RICHTEROVÁ – Ivana ČORNEJOVÁ (edd.), *Jezuité a Klementinum*, Praha 2006.

5 Thomas GREENWOOD, *Museums and Art Galleries*, London 1888, s. 4–5.

6 Martin WÖRNER, *Vergnügung und Belehrung. Volkskultur auf den Weltausstellungen 1851–1900*, Münster 1999.

7 Eva SCHULZ, Notes on the history of collection and of museums; in: Susan M. Pearce (ed.), *Interpreting Objects and Collections*, London/New York 1994, s. 174; viz též Owen HOPKINS, *The Museum: From its Origins to the 21st Century*, London 2021, s. 78–98.

8 Slovní spojení „katedrála vědění“ se v souvislosti s muzejními institucemi objevoval v 19. století často, viz Carol DUNCAN, *Civilizing Rituals*, New York 1995, s. 12.

pro danou dobu či oblast typické.⁹ Zároveň se v organizaci muzejních sbírek věnovaných lidské kultuře projevoval vliv triumfálního evolucionismu 19. století: exotické objekty nejen demonstrovaly rané vývojové stádium lidské společnosti, ale také potvrzovaly aktuální pokrok evropské současnosti.¹⁰ V rámci takového přístupu se stále více posilovala role vědce/muzejníka, schopného v chaosu poznat řád a předat jej skrze expozici návštěvníkovi. Jak konstatoval jeden z prvních návrhů koncepce sbírek Náprstkova muzea, cílem bylo „*býti lidu našemu zdrojem vzdělání praktického, ukazujíc všelikou činnost lidskou tohoto směru především názorně a pokud možno systematicky*“.¹¹ Jinými slovy, již v této fázi rozvoje českého muzejnictví se projevovala snaha zasazovat konkrétní artefakty do systému. *Rozvrh sbírek Průmyslového Musea* pak pokračoval výzvou, aby „*kdokoliv by měl vůli ústavu tomuto, založenému na prospěch všeobecný, něčím přispěti, hleďž především k tomu, a by předměty darované, ať již suroviny, neb hotové výrobky, se do některého z prve uvedených oddělení hodily. Předměty, které ničím nevynikají, leda svou kuriozitou, pro toto museum nemají ceny nižádné.*“¹² Pravdou ale je, že snaha o systematický přístup byla především deklarovaná a v praxi se od ní často ustupovalo, zvláště v době, kdy v čele muzea stála Josefa Náprstková.¹³

Ruku v ruce se systematizací šla ve vývoji evropských muzeí i snaha posilovat prestižní roli muzeí, prezentovat co nejbohatší a nejrozmanitější sbírky, zastínit ostatní muzea a posílit význam provozovatele muzea, ať jím byl stát, univerzita nebo město. V tomto směru moderní muzea přímo navazují na již zmíněné kabinetů kuriozit.¹⁴ Do konce 19. století měla alespoň malé antropologické/etnografické muzeum v podstatě každá evropská národní a mnohá

9 Tony BENNETT, *The Birth of the Museum: History, theory, politics*, London 1995, s. 2.

10 James CLIFFORD, *Predicament of Culture*, Cambridge 1988, s. 228.

11 *Rozvrh sbírek Průmyslového Musea českého, které založila Anna Náprstková, občanka pražská, roku 1873, Praha 1878* (brožura), ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 99/2, Kottner (VN 99).

12 Ibid.

13 Jak vzpomínal právník Jan Krčmář, jenž byl v té době členem kuratoria, „*do Náprstkova muzea se dostala spousta věcí, které do muzea nepatřily, resp. byly zcela cizí muzejnímu účelu,*“ neboť Josefa Náprstková sháněla a do evidence a expozic zařazovala doslova vše, co jí přišlo pod ruku. (Jana ČECHUROVÁ – Jan KUKLÍK [edd.], *Jan Krčmář, Paměti*, díl II. a III., Praha – Pelhřimov 2007, s. 292.)

14 Toto soupeření v německém prostředí (mezi antropologickými muzei v Berlíně, Hamburku, Lipsku, Drážďanech aj.) vynikajícím způsobem zmapoval Glenn PENNY, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill/London 2002. Pro snahu českých sběratelů zastínit ostatní viz soustavné zmínky v korespondenci A. V. Friče o tom, jak jím shromážděné kolekce jsou „*bohatší a rozmanitější než v Berlíně*“ atd. (Fričův dopis Josefě Náprstkové, 19. 11. 1909, cit. in Václav ŠOLC (ed.), *Alberto Vojtěch Frič, Indiáni Jižní Ameriky*, Praha 1977, s. 242.)

regionální metropole. Naopak jeho absence mohla být vnímána jako zásadní kulturní deficit. I vysílání sběratelských expedic do dosud neprobádaných koutů světa bylo svého druhu soutěží. Do Evropy přivezené přírodniny a kulturní předměty sloužily jako doklad o vítězství, byly zdrojem hrlosti a sebeprezentace. V komentářích dobového tisku se v souvislosti s nově získanými muzejními exponáty často objevuje slovo „kořist“.¹⁵

Díky takovým postojům také stoupala společenská prestiž cestovatelů, kteří se stávali dobovými celebritami, veřejně vystupovali a byli za svůj přínos vědě a celému lidstvu oceňováni – můžeme za všechny zmínit Davida Livingstona, jenž byl jak za svého života, tak po smrti objektem veřejné adorace a vzorem k napodobování (mimo jiné i pro českého cestovatele Emila Holuba).¹⁶ Exotika se navíc stávala důležitou součástí vznikající masové kultury. A konečně, což bylo neméně důležité především pro muzea v regionech, jejichž obyvatelé přímo neparticipovali na koloniálních aktivitách v zámoří, muzejní artefakty symbolicky nárokovaly „ovládnutí“ regionu, z něhož pocházely.¹⁷ Zapojení antropologie do služeb kolonialismu a imperialismu nebylo samotnými jejími protagonisty vždy jednoznačně přijímáno.¹⁸ Nicméně snahy Evropanů pochopit svět, který je obklopoval, vesměs ústily do snah jej využít ve svůj prospěch.

Rakousko-Uhersko zámořské državy nikdy nezískalo, navzdory ojedinělým a vlastně směšným pokusům, jako byl „objev“ Země Františka Josefa v roce 1873 – neobyvatelné a obtížně využitelné pouze jako námořní základna – nebo plavba k Nikobarským ostrovům o třináct let později.¹⁹ I tak měly ale pro

15 „Šťastný návrat s bohatou kořistí“ přály *České noviny* dne 10. 4. 1880 (článek Návštěva v museum dr. Čurdy), s. 1, Františku Czurdovi/Čurdovi, jenž působil jako lékař na Jávě ve službách holandské Východoindické společnosti. Podobnou formulaci použily *Lidové noviny* o čtvrtstoletí později: „Vojtěch Frič ml., nejmladší český cestovatel, vrátí se v nejbližších dnech do Prahy z druhé své jihoamerické cesty s bohatou vědeckou kořistí.“ (*Lidové noviny*, 20. 7. 1905, s. 5, noticka Vojtěch Frič ml.)

16 Andrew C. Ross, *David Livingstone: Mission and Empire*, London 2004.

17 Pro tento posesivní přístup k vědeckému zkoumání viz Lucie STORCHOVÁ, „Seznat bezprostředně předmět svých vědeckých studií“: Orientální alterita v cestopisných relacích českých vědců první poloviny 20. století; in: Hana Navrátilová – Hana Havlůjová et al., *Českoslovenští vědci v Orientu*, sv. 2, Praha 2012, s. 427–457.

18 To přesvědčivě ukázal Glenn PENNY, *The Politics of Anthropology in the Age of Empire: German Colonists, Brazilian Indians, and the Case of Alberto Vojtěch Frič*, *Comparative Studies in Society and History* 45, 2003, Nr. 2, s. 249–280.

19 K výpravě k Zemi Františka Josefa viz například Julius PAYER, *The Austro-Hungarian Polar Expedition of 1872–4*, *The Journal of the Royal Geographical Society of London* 45, 1875, s. 1–19; Johan SCHIMANSKI – Ulrike SPRING, *Passagiere des Eises. Polarhelden und arktische Diskurse 1874*, Wien 2015. Osobností, která se účastnila jedné z oficiálních rakousko-uherských výzkumných výprav a zároveň přispěla do sbírek Náprstkovy muzea, byl námořník a cestovatel Václav Stejskal viz Helena HEROLDOVÁ, *Jitřenka pluje na východ: Deník českého námořníka Václava Stejskala z cesty korvety S.M.S. Aurora do Malajsie, Indonésie, Číny a Japonska z let 1886–1888*, Praha 2008.

sebe prezentaci monarchie i jednotlivých národů v ní zásadní význam symbolické akty apropriace. A podobnou roli sehrávaly vědecké výpravy organizované učenými společnostmi²⁰ nebo v zásadě turistické, přesto ale do vědeckého hávu halené výpravy členů císařské rodiny – arcivévody Maximiliána nebo korunního prince Rudolfa. Také oni přivezli zpět bohaté sbírky, které pak byly veřejně vystavovány a zkoumány odborníky.²¹ Ze stejného důvodu byla z pohledu Vídně důležitá průzkumná iniciativa Emila Holuba v jižní Africe, byť nakonec z různých důvodů neúspěšná. Dostalo se mu oficiální podpory a záštity vídeňských úřadů, zároveň ale ovací, špalírů a blahopřejných telegramů ze strany českých vlastenců, šťastných, že noha krajana vkročila do dosud neprobádaných území.²² Většina českých cestovatelů a dalších přispěvatelů do sbírek Náprstkova muzea samozřejmě nebyla aktivně zapojena do koloniální expanze (až na ojedinělé výjimky, jako byl Pavel Durdík, jenž sloužil v holandském koloniálním vojsku v dnešní Indonésii, ovšem sbírky uložené v Náprstkově muzeu získal v době, kdy již nebyl v činné službě²³). I z tohoto důvodu muzeum až dosud zůstávalo poněkud stranou stále intenzivnějších debat o konceptualizaci sbírek vzešlých z koloniální situace.²⁴

Přesto měl kolonialismus dopad i v evropském vnitrozemí. Koncept „koloniálních fantazií“ při interpretaci vývoje diskurzu v evropských regionech bez kolonií rozpracovala pro německé prostředí Susanne Zantop, je ale podnětný

20 Johannes MATTES, *Imperial Science, Unified Forces and Boundary Work: Geographical and Geological Societies in Vienna (1850–1925)*, *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* 162, 2020, s. 166.

21 Wilhelm DONKO, *An Austrian View of the Philippines. The Austrian Scientist Karl von Scherzer on his visit in Manila aboard the frigate „Novara“ in June 1858*, Berlin 2012.

22 Martin ŠAMAL, *Emil Holub: Cestovatel – etnograf – sběratel*, Praha 2013. Tomáš Winter (ed.), *Emil Holub*, Praha 2023.

23 Dagmar POSPIŠILOVÁ – Ivana HLADKÁ – Anna JEZBEROVÁ, *Pavel Durdík (1843–1903) Life and work, ethnological collection of the island of Nias*, Prague 2010.

24 K debatám o restitucích viz například Thomas SANDKÜHLER – Angelika EPPLE – Jürgen ZIMMERER et al., *Geschichtskultur durch Restitution? Ein Kunst-Historikerstreit*, Köln, 2021. Aktivně restituce hájí například Dan HICKS, *The British Museums: The Benin Bronzes, Colonial Violence and Cultural Restitution*, London 2020; naopak pro zachování artefaktů v evropských muzeích argumentuje Tiffany JENKINS, *Keeping their marbles: how the treasures of the past ended up in museums ... and why they should stay there*, Oxford 2016.

i pro specifickou situaci v českých zemích.²⁵ Ani ty nebyly vyloučeny z globální kultury kolonialismu a z myšlenkových vzorců, které byly v kolonialismu zakotveny. Naopak, staly se součástí nového intelektuálního a mocenského konceptu „Evropy“ nadřazené ostatním světadílům. Neboť světonázor založený na přesvědčení o vlastní nadřazenosti, podpořený pocitem technologické, vojenské a intelektuální převahy, se během 19. století stal „trans-evropským“.²⁶ A představa Čechů o sounáležitosti s celkem evropské kultury nacházela potvrzení právě při setkávání s barbarstvím mimoevropských kultur. Mimo to obyvatelé českých zemí z globálního koloniálního systému a jeho ekonomických, politických a kulturních konsekvencí dlouhodobě profitovali.²⁷

Ze všech těchto důvodů imaginace rasových a civilizačních diferencí a odpovídajících hierarchií, v nichž bylo hledáno důstojné místo pro vlastní národ, v českém prostředí dlouhodobě nacházely výraznou odezvu. Cestovatelé, vědci, novináři i příslušníci široké veřejnosti reflektovali postoje k zámořským domorodcům, tak jak byly formulovány v imperiálních metropolích.²⁸ Zároveň je ale přizpůsobovali místním potřebám a podmínkám a také pro jejich prezentaci využívali lokální instituce. Málomocný z českých cestovatelů podroboval koloniální systém aspoň částečné kritice.²⁹ Někdy se objevovaly náznaky srovnávání situace domorodců utlačovaných imperiální mocí a Slovanů trpících imperiálními

25 Susanne ZANTOP, *Colonial Fantasies. Conquest, Family, and Nation in Precolonial Germany, 1770–1870*, Durham 1997. Jiní badatelé používají odlišné pojmy pro označení stejného historického fenoménu. Poměrně často se objevuje sousloví „koloniální spoluvina“ (colonial complicity), jež poprvé použila finská autorka Ulla Vuorela pro zdůraznění participace oficiálně nekolonizujících (v jejím případě severských) národů na kolonialismu a jeho negativních důsledcích. (Ulla VUORELA, *Colonial Complicity: The 'Postcolonial' in a Nordic Context*; in: Suvi Keskinen et al., *Complying with Colonialism: Gender, Race and Ethnicity in the Nordic Region*, Farnham 2009, s. 19–33.) Vuorela explicitně konstatovala, že pojem „complicity“ použila v souladu s právní terminologií. Právě proto se ale někteří historikové zdráhají jej používat, neboť jsou přesvědčeni, že úkolem historie není rozhodovat o vině a trestu. (Viz Filip HERZA, *Colonial Exceptionalism: Post-Colonial Scholarship and Race in Czech and Slovak Historiography*, *Slovenský národopis* 68, 2020, č. 2, s. 175–176.

26 Sarah LEMMEN, *Noncolonial Orientalism? Czech Travel Writing on Africa and Asia around 1918*; in: James Hodkinson – John Walker (edd.), *Deploying Orientalism in culture and history: from Germany to Central and Eastern Europe*, Rochester 2013, s. 218.

27 Pro nastínění tohoto zapojení českých zemí do globálních struktur viz Markéta KRÍŽOVÁ, *České země v atlantickém prostoru: Limity a výzvy provázaných dějin*, *Dějiny a současnost* 41, 2019, č. 5, s. 10–12.

28 K obrazu mimoevropských „divochů“ viz Tomáš WINTER, „Tu šklebily se ohyzdné figury lidské...“ K charakteristice mimoevropských kultur v českých cestopisech 19. století; in: Kateřina Bláhová – Václav Petrbock (edd.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století*, Praha 2008, s. 54–66.

29 Lze ocitovat Pavla Durdíka a jeho negativní hodnocení dopadů holandského kolonialismu na původní obyvatelé Sumatry (Pavel DURDÍK, *Pět let na Sumatře: vypravování vojenského lékaře*, Praha 1893, s. 33.)

snahami německými a rakouskými – například osud severoamerických Indiánů, zničených tlakem evropské civilizace, srovnával Josef Václav Sládek v básnickém cyklu z roku 1874 implicitně se zkázou baltických Slovanů, zapříčiněnou německou rozpínavostí.³⁰ V konečném důsledku ale vždy stál na nejvyšším stupni vývoje civilizovaný Evropan, nikoli ušlechtilý divoch.

S kolonialismem úzce souvisí i další fenomén, který stál u počátků evropské exotické antropologie a evropského antropologického muzejnictví: veřejné předvádění výjimečných, „monstrózních“ jedinců, ať již jedinců tělesně postižených („obři“, siamská dvojčata, vousaté ženy), nebo takzvaných divochů (*Wilde*), tedy zástupců mimoevropských etnik. Dnes hojně užívané výrazy jako „lidská ZOO“ (*Human Zoo*) vznikly až ve 20. století, a to jako převážně negativně konotované pojmy, využívané ke kritice komerčního vystavování příslušníků mimoevropských kultur. Dobová označení, jako „etnická“ či „etnografická“ představení nebo výstavy (*Ethnische Schauen/Ausstellungen*), naopak sloužila k legitimizaci tohoto druhu zábavy, prostřednictvím jeho asociování s vědou a vzděláváním. Ve 2. polovině 19. století totiž organizátoři těchto vystoupení úzce spolupracovali s antropologickými muzei a vědeckými společnostmi a nabízeli jim možnost fyzického i kulturního zkoumání exotických kultur, zatímco zároveň poskytovali lidovou zábavu za komerčním účelem.³¹ I do Prahy zajížděly skupiny „Samojedů“, „Ašantů“ a dalších Afričanů, japonští a čínští artisté nebo severoameričtí domorodci.³² Vedle iluze přímého kontaktu s mimoevropským životním stylem dávaly exhibice, během nichž vystavování „divoši“ předváděli i své tradiční rukodělné činnosti, možnost zakoupit příklady „primitivních technologií“.

Určitá, byť kultivovanější forma etnografických shows se odehrávala dokonce i přímo v Náprstkově muzeu. V roce 1879 hlásil český tisk, že „*pan dr. Holub přivezl do Prahy osmileté děvčátko afrického kmene Bečuánů, kterému dal jméno Bella, dva živé africké sokoly, dvě sovy, živou opici a velkého afrického psa*“.³³ Jinými slovy, dívka byla ve výčtu postavena na roveň exotickým zvířecím druhům. Následně noviny informovaly, že dívka „*tráví celý den ve výstavě*“, kterou Holub nechal instalovat na Střeleckém ostrově,³⁴ že Holuba doprovází do společnosti a často pobývá U Halánků ve společnosti dam z Amerického

30 Josef Václav SLÁDEK, *Na hrobech indiánských*, Praha 1951 (toto bibliofilské vydání zároveň reprodukuje grafický cyklus Mikoláše Alše „živly“ na motivy severoamerických domorodců). Viz též Jan MRÁZEK, *Czech Tropics, Archipel* 86, 2013, s. 155–190.

31 Pascal BLANCHARD – Sandrine LEMAIRE – Éric DEROO (edd.), *MenschenZoos: Schaufenster der Unmenschlichkeit*, Hamburg 2012; Sadiah QURESHI, *Peoples on Parade: Exhibitions, Empire, and Anthropology in Nineteenth-Century Britain*, Chicago/London 2011.

32 Příklady uvádí Filip HERZA, *Imaginace jinakosti: Pražské přehlídky lidských kuriozit v 19. a 20. století*, Praha 2020.

33 Příjezd dra Holuba, *Národní listy*, 18. 10. 1879, s. 2.

34 Africká výstava dra Em. Holuba, *České noviny*, 20. 12. 1879, s. 2.

klubu. Při jiné příležitosti Náprstek členům svého salónu nabídl konfrontaci se „společností Zulu-Kafřů, která se právě v divadle Petrákově produkuje“.³⁵ Na pozadí exotických exponátů tak byli „vystavení“ i jejich exotičtí tvůrci. A to nemluvíme o akcích, jako byl proslulý „japonský“ večírek uspořádaný Náprstkem na počest cestovatele Josefa Kořenského v roce 1894, kde se za příslušníky zámořských kultur převlékali jejich čeští účastníci.³⁶ I tyto spektakly byly postaveny na principu zdůrazňované jinakosti; skrze konfrontaci s ní se účastníci i publikum utvrzovalo v pocitech nadřazenosti evropské kultury nad kulturou představovanou. Vystupující domorodci nebo do jejich šatů převlečení Pražané, podobně jako muzejní exponáty, sloužili jako svého druhu „trofeje“ potvrzující evropskou dominanci nad ostatními zeměmi a kontinenty.

Díky druhé vlně koloniální expanze evropských států (během 19. století), která otevřela cestovatelům dosud nepřístupné regiony – a tedy umožnila přísun exotických artefaktů – postupoval rozvoj evropských etnografických/antropologických muzeí poměrně rychle. Za první je považováno to, které bylo v roce 1849 založeno v Basileji. V 60. letech 19. století je následovalo Lipsko a Hamburk a také první muzeum tohoto typu na území Severní Ameriky (v rámci Harvardovy univerzity, 1866); v další dekádě vznikla muzea v Bernu, Vídni, Berlíně a Paříži a v roce 1884 shodně v Oxfordu a Cambridgi. Berlínské muzeum se z nich rychle stalo největším a nejvlivnějším (až do zničení monumentální budovy na sklonku 2. světové války).³⁷ V kontextu těchto dat Náprstkovo muzeum vzniká velmi časně (1874), i když samozřejmě až do začátku 20. století zůstávalo nominálně muzeem průmyslovým. To s sebou neslo zajímavé konsekvence například v pojetí sbírek.

Evolucionismus, základní interpretační trend antropologických muzeí 19. století, byl v případě Náprstkova muzea posílen právě díky skutečnosti, že výchozím konceptem bylo průmyslové muzeum, dokumentující vývoj lidského umu a postupného osvobození lidského ducha z břemene manuální práce. Euroamerická civilizace byla ztotožněna s „pokrokem“, zatímco původní obyvatelé Afriky nebo obou Amerik byli nahlíženi jako doslova zakletí v „primitivním“ stádiu lidské existence. (Adjektivum „primitivní“ se explicitně objevovalo v řadě

35 Zulu-Kafrové na návštěvě, *České noviny*, 11. 11. 1879, s. 2.

36 Jiřina TODOROVÁ, Pozůstalost Josefa Kořenského v knihovně Náprstkova muzea; in: *Problematika historických a vzácných knižních fondů 2010: sborník z 19. odborné konference*, Olomouc, 20.–21. října 2010, Olomouc/Brno 2011, s. 13.

37 Viola KÖNIG (ed.), *Ethnologisches Museum Berlin*, München 2003.

textů věnovaných sbírkám U Halánků.)³⁸ Zároveň měla orientace na průmysl zásadní vliv na absenci dvou významných skupin artefaktů, které evropská a severoamerická antropologická muzea běžně do expozic zařazovala: přírodnin a lidských pozůstatků. Přitom cestovatelé běžně sběr obou typů artefaktů kombinovali.³⁹ Jak výstava Emila Holuba po návratu z první africké expedice, představená v Praze na Střeleckém ostrově, tak jeho velká výstava ve Vídni a v Praze v roce 1891 zahrnovala přírodovědné i etnografické exponáty, stejně jako výstava Alberto Vojtěcha Friče po návratu z první cesty do Jižní Ameriky v roce 1902. Zajímavé ale je, že se ani v jednom případě tyto exponáty neocitly ve fondech Náprstkova muzea.

Zájem o lidské pozůstatky, především lebky, se projevoval především tam, kde se antropologie zformovala jako odvětví biologické vědy o člověku (anglo-americké prostředí, částečně Německo), nikoli v antropologii úzce komunikující s archeologií a historií, což byl případ kruhu kolem Náprstkova muzea. I tak je ale nezájem o biologii člověka v době rané fáze Náprstkova muzea překvapivý vzhledem k tomu, že nacionalistický český diskurz konce 19. století rasová témata reflektoval (včetně expozice „těla národa“ na Národopisné výstavě československé roku 1895).⁴⁰ V očích biologizující antropologie byly lidské pozůstatky absolutně objektivním, „nahým“ svědectvím, zbaveným nánosu kulturních „lží“ a „předstírání“ – umožňujícím identifikaci migračních proudů a vývojových stádií.⁴¹ Nicméně Náprstek ani jeho následovníci ve vedení muzea o tento typ exponátů nejevili velký zájem, s výjimkou tak specifických a alespoň částečně „kulturních“ exponátů, jako byla konzervovaná lidská hlava (*tsantsa*) dovezená

38 Například odpověď Renaty Tyršové (jménem kuratoria Náprstkova muzea) na návrh sloučení Náprstkova muzea s Národopisným muzeem, 20. 2. 1892, ANpM, f. Scrapbooks, Scrapbook 135 (Náprstkovo české průmyslové muzeum IV), fol. 92–93, jmenuje mezi sbírkovými oddíly „výrobky nejprimitivnější snešené od p. Dr. Holuba, Dr. Feistmantla a jinými českými cestovateli; výrobky průmyslu lidového či domovského, pro domácí potřebu v domácnostech neb vesnickými řemeslníky hotoveného; výrobky řemeslné z různých dob“ atd. K pohledu evropských antropologických muzeí na „primitivní“ artefakty obecně viz Sally PRICE, *Paris Primitive: Jacques Chirac's Museum on the Quai Branly*, Chicago/London 2007.

39 Stefanie GÄNGER – Philip KOHL – Irina PODGORNY (edd.), *Nature and Antiquities: The Making of Archaeology in the Americas*, Tucson 2014.

40 Filip HERZA, Anthropologists and Their Monsters: Ethnicity, Body, and Ab/Normality in Early Czech Anthropology, *East Central Europe* 43, 2016, č. 1–2, s. 64–98.

41 Andrew ZIMMERMAN, Science and Schaulust in the Berlin Museum of Ethnology; in: Constantin Goschler (ed.), *Wissenschaft und Öffentlichkeit in Berlin, 1870–1930*, Stuttgart 2000, s. 86.

Enrique Stanko Vrázem.⁴² Teprve později se do muzea dostávají lidské pozůstatky z Oceánie, Austrálie, Afriky a dalších regionů.

Mnoho zakladatelů etnografických muzeí i sběratelů dopravujících do nich artefakty vyjadřovalo obavy, že jsou mimoevropská etnika určena k zániku.⁴³ Muzea tedy měla exponáty vytvořené nositeli primitivních kultur nejen předvádět, ale zároveň chránit pro další generace. Toto byla významná legitimizace jejich existence, a opět i potvrzení vůdčí role Evropy ve světovém dění – nyní i jako strážce zanikající minulosti mimoevropských kultur.⁴⁴ Nicméně již kolem roku 1900 antropologická muzea přetékala nezvládnutelnými objemy artefaktů. (Odhaduje se, že dnes je vědecky zpracováno jen kolem 10 % předmětů uložených ve velkých evropských antropologických muzeích.⁴⁵) To otevřelo debaty o samotné úloze a organizaci muzeí, o tom, kde je hranice empiricismu a holistického přístupu, a v konečném důsledku vedlo k transformaci antropologie. Od třetí dekády 20. století se základem pro formulaci vědeckých hypotéz stává terénní výzkum, ne muzejní sbírka; a muzea byla transformována spíše v úložiště exponátů než v centra zkoumání jejich tvůrců.

Ještě v jednom aspektu se Náprstkovo muzeum vymykalo dobovým trendům. Až hluboko do 20. století zůstalo povýtce amatérskou institucí. Češi obecně až na nepatrné výjimky cestovali do zahraničí bez jakékoli oficiální podpory ať již ze strany univerzit, jiných vědeckých institucí nebo zemských úřadů.⁴⁶ Ani Vojta Náprstek, ani Josefa Náprstková neměli formální vzdělání (v žádném oboru, nejen v medicíně, historii, zeměpise apod., což byly oblasti, z nichž se rekrutovala první generace antropologů i antropologických muzejníků v evropských institucích). Cíle svého muzea dlouhodobě definovali jako národně osvětové, nikoli vědecké. Vzhledem k omezeným prostředkům nevysílali expedice,

42 Ludmila ŠKRABÁKOVÁ, Hlava náčelníka z Náprstkova muzea [Chief's Head from the Náprstek Museum], *Věstník AMG* 29, 2019, č.1, s. 16. Viz též Markéta KRÍŽOVÁ, Skulls from Tiwanaku: A Forgotten Part of Nestler's Collection in the Hrdlička Museum of Man in Prague, *Annals of the Náprstek Museum* 42, 2021, č. 1, s. 3–20.

43 Toto přesvědčení vyjádřilo již v roce 1872 vedení berlínské Společnosti pro antropologii, etnologii a prehistorii. Adolf Bastian tehdy v listu pruskému ministerstvu kultury argumentoval ve prospěch zřízení muzea. (Cit. Glenn PENNY, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill/London 2002, s. 30) V českém prostředí to byl Alberto Vojtěch Frič, kdo konstatoval: „Je důležitější studovat život volně žijících lidských kmenů než rostliny a hmyz. To proto, že tito lidé brzy vymřou, kdežto ostatní zůstane.“ (Václav ŠOLC (ed.), *Alberto Vojtěch Frič, Indiáni Jižní Ameriky*, Praha 1977, s. 230.)

44 Sally PRICE, *Paris Primitive: Jacques Chirac's Museum on the Quai Branly*. Chicago/London 2007.

45 Glenn PENNY, *Objects of Culture: Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*, Chapel Hill/London 2002, s. 1–2.

46 Vladimír ROZHŇON, *Čeští cestovatelé a obraz zámoří v české společnosti*, Praha 2005, s. 68–73.

nevydávali odborné publikace, neorganizovali vědecké konference. Rozšiřovali své sbírky vesměs o dary, jejichž povahu mohli ale jen těžko ovlivnit. Jakkoli se postupně z cestovatelství stávala „profese“, výdělek cestovatelům plynul spíše z veřejných přednášek než z prodeje artefaktů. Naopak česká vlastenecká komunita očekávala, že její příslušníci demonstrují svou sounáležitost s národem tím, že jej obohatí. Z toho vyplynul konflikt Alberto Vojtěcha Friče s Náprstkovým muzeem v letech 1905–1906, který dobře ukazuje nekompatibilitu Náprstkova muzea se standardními muzejními institucemi v západní Evropě. Frič totiž požadoval za své sbírky finanční odměnu, která by mu umožnila opětně vycestovat do Latinské Ameriky. To ale kruh okolo tohoto muzea vnímal velmi nepříznivě, neboť od českého cestovatele očekával vědomí vlastenecké povinnosti muzeum podporovat; a tím spíše pak patrioté těžce nesli, že Frič následně své sbírky prodal do Berlína.⁴⁷

A konečně je třeba zmínit, že Náprstkovo muzeum také dlouho zůstávalo soukromou institucí, byť Náprstkova závěť explicitně prohlásila jak sbírky, tak knihovnu za „majetek všeho lidu českého“.⁴⁸ Jedním z důvodů byla neexistence národního státu, který by projekt veřejného antropologického muzea zaštilil. A jestliže například řada německých muzeí původně také vznikala a delší dobu fungovala jako soukromá, tedy financovaná z prostředků z individuálních donací, často nad nimi velmi záhy převzala záštitu městská rada, případně místní učená společnost. Radnice města Praha sice provoz Náprstkova muzea občas symbolicky finančně podpořila, po Náprstkově smrti měla své zástupce v kuratoriu, ale do jeho fungování nevstupovala a jeho odborné směřování neovlivňovala. Lze konstatovat, že dlouhodobě mimoevropská témata v české vědecké komunitě příliš intenzivně nerezonovala. To potvrdilo i vedení Národního muzea, když v roce 1880 odmítlo nabídku Emila Holuba, aby do svých expozic zařadilo jeho africké sbírky.⁴⁹ A také Náprstkovo muzeum tedy vzhledem ke spíše vlažnému postoji veřejnosti i národních elit hospodařilo skromně. Jeho existence v prostoru stále fungujícího pivovaru rozhodně nenavozovala představu „chrámu vědění“ srovnatelného s jeho protějšky v západní Evropě. Nicméně i v rámci takto omezujících poměrů bylo muzeum, jeho výstavní sály, veřejně přístupná

47 Korespondence k této kauze v ANpM, fond Frič Alberto Vojtěch (1878–1971), předešlým kart. 12/1, neuspř. Pro Fričovy názory na podobu Náprstkova muzea viz Markéta KRÍŽOVÁ, „The History of Human Stupidity“: Vojtěch Frič and his Program of a Comparative Study of Religions, *Ethnologia Actualis* 18, 2018, č. 1, s. 42–67.

48 Ludvík KOTTNER, *Průvodce sbírkami Náprstkova českého průmyslového musea v Praze*, Praha 1898, s. 9.

49 Zároveň je v tomto konkrétním případě třeba vzít v úvahu, že pro rozsáhlé a zároveň kompaktní Holubovy jihoafrické sbírky tehdejší Muzeum království českého jednoduše nemělo dostatečné prostory. Viz Martin ŠAMAL, *Emil Holub: Cestovatel – etnograf – sběratel*, Praha 2013, s. 356–360.

knihovna i společenské události zde se odehrávající významným ohniskem raného setkávání české vzdělané veřejnosti s provokující, zneklidňující jinakostí mimoevropských kultur.

KAPITOLA II.

PŘEDEHRA A POČÁTKY: VZNIK ČESKÉHO PRŮMYSLOVÉHO MUZEA 1862–1907

Náprstkovo muzeum vzniklo v kontextu emancipačních aktivit propagátora liberálních myšlenek, civilizačního pokroku a českého nacionalismu, Vojty Náprstka.¹ Idea založení muzea se objevila v roce 1862 v návaznosti na dobový trend stimulování civilizačního pokroku prostřednictvím světových výstav. Na světové výstavě v Londýně z „*pozvání pana Vojty Náprstka sešli se národovci čeští*“,² jmenovitě mimo svolavatele samotného také František Ladislav Rieger, Antonín Frič³ a Jan Krejčí.⁴ Inspirováni potenciálem, kterým průmysl a inovace v technice mohly napomoci ekonomickému rozvoji, rozhodli se již na samotné výstavě k zakoupení výukových pomůcek a předmětů, jež se měly do budoucna stát základem osvětové přednáškové činnosti, napomáhající rozvoji technických i řemeslných dovedností. Cílem bylo povzbudit ekonomický rozvoj emancipujícího se českého národa.

V Londýně došlo k prvnímu setkání osob budoucího přípravného výboru ke vzniku Českého průmyslového muzea, i když původní idea byla jiná. Zpočátku se všichni domnívali, že nebude zapotřebí založit novou instituci, ale tuto aktivitu převezme již existující muzeum, a to hned to nejpřednější v tehdejším Českém království. Vzdělávací činnost se měla totiž dle původních záměrů

-
- 1 V textu pro zjednodušení používáme jméno Vojta Náprstek, ačkoliv k zanesení české podoby jména Vojtěch do matrik namísto původní podoby Adalbert Fingerhut došlo až po intervenci Náprstka roku 1878.
 - 2 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 16. Důvodová zpráva o vzniku a podstatě Českého průmyslového muzea pro zřízení kuratoria.
 - 3 Antonín Jan Frič (1832–1913), syn z prominentní vlastenecké rodiny Josefa Františka Friče, jenž se věnoval studiu paleontologie. Frič měl na jednom z dýchánek u Vojty Náprstka informovat o návštěvě South Kensington Museum (dnes Victoria and Albert Museum v Londýně), které se programově věnovalo také sbírkám dobového umění, designu, nábytku, architektury a řemeslných i průmyslových výrobků.
 - 4 Jan Krejčí (1826–1887), jeden ze zakladatelů české geologie, univerzitní profesor tohoto oboru na Karlově univerzitě, pročesky nacionálně orientovaný aktivní politik, jenž reprezentoval české zájmy na zemském i říšském sněmu.

realizovat pod hlavičkou Národního muzea:⁵ „Přejeme si, aby takové přednášky byly zřízeny při našem Národním museu a aby k tomu cíli při něm byla zřízena sekce pěstující praktické, tj. k obecnému vzdělání a k blahobytu lidu našeho směřující přednášky.“⁶ Takto razantní změna dosavadního sbírkového programu Národního muzea však nebyla v krátkém čase realizovatelná a muzeum pracovalo v této době především na uskutečňování svého vědeckého programu. Na rozšíření akvizice o průmyslové výrobky nemělo ani prostor, ani finanční prostředky, stejně jako na všeobecně osvětovou činnost v této oblasti.

Vůbec prvním souborem předmětů zakoupených pro účely průmyslové osvěty a tím i budoucí sbírky průmyslového muzea byla sbírka diagramů (rozměrných barevných pláten s ilustracemi) zakoupených za 70 liber, jež byly vybrány mezi iniciátory vzniku muzea, které mělo v budoucnu ilustrovat a zprostředkovávat českému obecnstvu přehled o institucích podporujících rozvoj společnosti.⁷

AKTIVITY VOJTY NÁPRSTKA V USA

To jsme však vkročili do příběhu Náprstkova muzea v okamžiku těsně před vlastním založením instituce. Cesta k němu se však započala již o několik desetiletí dříve, v souvislosti s životním příběhem jednoho z jeho hlavních aktérů. Aktivní roli při rozvíjení prvotní myšlenky na založení muzea sehrál zejména Vojta Náprstek, jenž se v rámci pražské společnosti dlouhodobě profiloval jako propagátor nových myšlenek reflektujících rychlou modernizaci liberálně orientovaných zahraničních společností, zejména Spojených států amerických. K dané sociální roli se však dostal spíše mimoděk. Po neúspěšné revoluční vlně roku 1848 zvolil Náprstek, jenž se v době revoluce pohyboval mezi pražským prostředím a Vídní (kde studoval práva), emigraci do Spojených států amerických, kde pobýval mezi lety 1848–1857. Finančně byl v dané době závislý na pomoci matky, Anny Fingerhutové, svého bratra Ferdinanda i na finanční podpoře otce jeho tehdejší družky Kateřiny Krákorové.⁸ Náprstek se proto mohl v Milwaukee etablovat v místní německojazyčné komunitě a komfort finančního zajištění z rodinných zdrojů mu umožnil rozvíjet společenské aktivity, jež se soustředily kolem jeho obchodu s knihami, vydávání satirického časopisu a upevňování přátelství s krajany a krajanskými spolky.

5 Název Národní muzeum užíváme v textu pro zjednodušení, v dané době instituce nesla název Museum Království českého.

6 Ústav pro praktické vzdělávání lidu českého, *Lumír*, 14. 8. 1862, s. 785.

7 Tamtéž.

8 Martin ŠAMAL, *Jsem svobodný. Edice rodinné korespondence Vojty Náprstka 1848–1858*, Praha 2017, s. 65.

Náprstek v Americe vyvíjel také aktivity, jež do budoucna předznamenaly podobu muzejní instituce, kterou po návratu z USA pomáhal zakládat. Postupně počal shromažďovat exponáty, jimiž původně zamýšlel obohatit sbírky Muzea království českého. Mezi nimi zaujímala významné místo akvizice nabytá díky probíhajícímu kolonizačnímu procesu na americkém Středozápadě, kde se Náprstek jako oficiální notář státu Wisconsin zapojil do jednání vlády a Německé společnosti pro podporu vystěhovalců se zástupci domorodých Dakotů. V konceptu dopisu neznámému adresátovi zmiňuje záměr zprostředkovávat přírodniny, periodika a knihy mezi americkými vědeckými institucemi a Českým muzeem. Předurčil tak sám sobě činnost, kterou později po založení průmyslového muzea sám po dlouhá léta úspěšně v jeho službách vykonával, zejména při zajišťování tiskovin.⁹ Tyto intence dokládá proklamace ze schůze krajanů 28. června 1855 v Milwaukee, na níž se dohodli „pro rozmnožení užitečných vědomostí ve vlasti naší české všemožně oúčinkovati. Uznáváme české národní museum v Praze za nejdůležitější ústav k tomuto cíli, a protož uzavíráme, vyzvati Čechoslovany ve Wisconsinu bydlicí peníze sbíratí, za které se koupiti mají důležité vědecké knihy a výtečné mapy v Americe vydané, pak přírodniny a jiné vzácněny americké, což se vše jakožto dar do Prahy národnímu museu odešle.“¹⁰ Je nutno zdůraznit, že Náprstkovo působení v USA nebylo orientováno pouze na omezenou skupinu českých krajanů vymezenou jazykovým nacionalismem. Naopak, jeho obchodní i vydavatelské aktivity byly často provázány s německojazyčnou emigrací z českých zemí. V kontextu jeho aktivit z 50. let 19. století je nutno chápat výzvy ke sbírkám pro české zemské muzeum jako projev zemského patriotismu, nikoli moderního nacionalismu. Na výzvu nereagovali pouze čeští vystěhovalci, ale i Němci a Američané. V listopadu 1856 uspořádal Vojta Náprstek v Milwaukee z darů pro České muzeum výstavku přírodovědných, etnografických a dalších předmětů. V rámci výstavy bylo prezentováno 356 amerických knih, letáků a map, 800 čísel amerických tiskovin, 130 indiánských předmětů, 212 kusů minerálů a fosilií ze států Wisconsin, Michigan a Minnesota, 223 kusů hmyzu, 92 exponátů ptáků, 21 savců a 103 plazů a ryb.¹¹

Následně počal Náprstek shromážděné exponáty zasílat do Rakouského císařství. První zásilku adresoval bratrovi Ferdinandu Fingerhutovi v roce 1856 s přáním, aby byl dar věnován Národnímu muzeu. Zasláné exponáty byly pro muzejní sbírky přijaty, což dokládá zpráva stvrzující, že muzeum obdrželo

9 Zdeněk ŠOLLE, *Vojta Náprstek a jeho doba*, Praha 1994, s. 118–119.

10 Zdeněk ŠOLLE, *Americký pobyt Vojty Náprstka, Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie: Acta Musei Nationalis Pragae, Series C – Historiae literarum XXVIII* (1983), č. 3, s. 97–171.

11 ANpM, f. Náprstek Vojta. The Daily Picayune. Výstrižková kniha č. 116, s. 197.

z Ameriky knihy, přírodniny a národopisný materiál prostřednictvím Vojtěcha Fingerhuta. Kolekci dalších amerických periodik a knih pak Náprstek deponoval v šesti bednách u přítele Františka Kříže v Milwaukee a nechal ji dopravit do Prahy v roce 1861.¹²

Po návratu do Čech se Vojta Náprstek začal věnovat osvětové činnosti. Vytvářel kolem sebe společnost předních českých vlastenců, politiků, vědců a literátů. Vzhledem k policejnímu sledování se nesměl bez povolení vzdalovat z Prahy, a tak veškeré aktivity probíhaly v matčině domě U Halánků na Betlémském náměstí. Matka zprvu s návštěvami nesouhlasila, neboť mohly ohrozit opětovně nabytou synovu svobodu, stejně jako představovaly pro domácnost nezanedbatelnou finanční zátěž, protože nebylo možné se prohřešovat proti společenské konvenci a hosty přijímat bez náležitého pohoštění. Přesto v roce 1861 svolila k probourání dvou posledních místností levého traktu domu, ve kterých vznikl nový reprezentativní prostor k setkávání – Náprstkův salon, knihovna s policemi knih, grafikami a stereoskopy. Ducha salonu charakterizovaly ikonografické prvky výzdoby místnosti. Náprstek zde nechal umístit podobizny amerických prezidentů a výtvarné výjevy symbolizující liberální hodnoty, k nimž se veřejně hlásil.

Na pravidelných „dýcháncích“ Náprstek zprostředkoval utváření komunikační sítě nacionálně pročesky orientované inteligence, mezi hosty náleželi František Palacký, František Ladislav Rieger, Václav Hanka, Karel Jaromír Erben, Jan Evangelista Purkyně, František Brauner, Dušan Lambl a další. Náprstek se prezentoval české společnosti jako zastánce inovací zaměřených především na modernizaci českého myšlení v rovině politické, ekonomické, ale i sociální. Mimo Amerického klubu dam, jehož prostřednictvím Náprstek vytvořil v salónu platformu pro rozvoj liberálně pojaté emancipace, snažil se také co nejširšímu množství zájemců zprostředkovat informace ze zahraničí.

LONDÝNSKÉ INSPIRACE

Náprstek v Americe pochopil potenciál průmyslového pokroku, přednosti kultury demokratické politiky i výhody rovného přístupu ke vzdělání pro chlapce a dívky a hledal možnosti, jak podpořit českou společnost ve směřování k danému ideálu. Prvním krokem byla jeho knihovna, která shromažďovala kromě beletrie především odbornou literaturu, encyklopedie, slovníky a příručky, jež byly přístupné každému návštěvníkovi. Již před rokem 1848 byl Vojta Náprstek členem Průmyslové jednoty (své členství pak obnovil v roce 1862) a technický a průmyslový pokrok jej zajímal jak v Americe, tak i po návratu domů. Pobyt ve Spojených státech amerických, které v dané době procházely progresivní industrializací,

12 Milena SECKÁ, *Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel, mecenáš*, Praha 2011, s. 84.

konfrontoval Náprstka po návratu do Čech se zaostalostí místních hospodářských poměrů, proto se jeho snahy napřely také k propagaci průmyslového rozvoje.

Podle Zeyeraova výtahu z Náprstkových deníků¹³ dne 10. ledna 1861 referoval Antonín Frič na jednání Průmyslové jednoty o Kensingtonském muzeu, které navštívil při své anglické studijní cestě v roce 1860. Byl nadšen nejen muzejními exponáty, ale především vzdělávacími aktivitami muzea. South Kensington Museum (dnes Victoria and Albert Museum v Londýně), se programově věnovalo sbírkám dobového umění, designu, nábytku, architektury a řemeslných i průmyslových výrobků. Založení muzea nebylo iniciováno pouze z axiologických příčin, aby se v jeho sbírkách utvářela kanonická reprezentace nejvýše hodnocených výsledků umělců a designérů. Bylo zřízeno pro podporu vzdělávání co nejširších vrstev návštěvníků, mezi které mělo šířit vkus a porozumění pro moderní design výrobků britských manufaktur a továren.¹⁴ Ve sbírkách byly také reprezentovány artefakty tzv. přírodních národů, jež zde však netvořily objekty podněcující utváření distinkce imperiální kultury vůči necivilizovaným a podmaňovaným entitám, ani se nestaly pouhými kuriozitami. Byly integrálně zapojeny do komparativního schématu výstavního programu, který dokládal složitou trajektorii etnický i civilizačně odlišných forem postupného zdokonalování výrobních technik, kultury a možností moderního průmyslu. Ve své době se těšilo mimořádné popularitě, takže již v 80. letech 19. století jej ročně navštěvovalo přes milion zájemců.¹⁵

Úspěch muzea vedl Antonína Friče k myšlence povzbudit české vynálezce a drobné řemeslníky vybudováním podobného ústavu v Praze. Ze své cesty, na kterou přispěl mezi jinými i Náprstek, přivezl nejen přírodniny, ale také didaktické pomůcky. Ty pak po svém návratu při jednom z dýchánek v Náprstkově knihovně, dne 27. října 1861, vystavil. Malou výstavku doplnili svými exponáty i Vojta Náprstek a Václav Frič. V deníku Vojty Náprstka je stručný záznam: „*Dychánek ranní s výstavou učebních prostředků, collected by me, V. a A. Frič and Felkl, from 10–1 o'clock.*“¹⁶ Zúčastnilo se jej 50 osob, včetně Františka Palackého, Františka Ladislava Riegera s chotí, Jana Evangelisty Purkyně, Františka Braunera, Karla Jaromíra Erbena, Julia Grégra, Jana Nerudy, Josefa Václava Podlipského, Vítězslava Háška a dalších.

Bezprostředním impulzem k úvahám o vzniku Českého průmyslového muzea však byla až zmiňovaná návštěva světové výstavy, která se konala v roce

13 ANpM, f. Náprstek Vojta. Kostra deníku Vojty Náprstka, vypsál Julius Zeyer, s. 157.

14 Charles SAUMAREZ SMITH, Museums, Artefacts, and Meanings, in: Peter Vergo (ed.), *The New Museology*, London 1989, s. 8.

15 Tamtéž, s. 9.

16 Milena SEČKÁ, *Vojta Náprstek. Vlastenec, sběratel, mecenáš*, Praha 2011, s. 162–163.

1862 v Londýně. Na cestu se nakonec vydala i poměrně početná delegace, jejímž členem byl i Vojta Náprstek.¹⁷

Priority členů delegace odjíždějících do Londýna se různily. Někteří se nechali cestou inspirovat k vytvoření nového programu pro Průmyslovou jednotu, další se zajímali o nejnovější didaktické pomůcky a jejich využití v českých školách. Jiní se chtěli seznámit s moderní prezentací v muzejnictví v souvislosti s připravovanými stálými expozicemi v plánované nové budově Národního muzea. Náprstek sledoval především stav rozvoje světové průmyslové výroby a jejího využití v českém prostředí. Navíc, jako reprezentant Průmyslové jednoty chtěl navázat osobní kontakty s různými institucemi pro budoucí výměnu publikací a tisků.

Podle deníkových zápisků přijel Vojta Náprstek do Londýna 16. června 1862.¹⁸ Kromě světové výstavy, kterou Náprstek spatřil několikrát, stihl během pobytu v Londýně navštívit několik muzeí, výstav a účastnit se dalších kulturních i společenských akcí. Pro myšlenku průmyslového muzea byla nejdůležitější schůzka českých vlastenců dne 31. července 1862. Po dobu výstavy se především v Národních listech objevovaly články o výstavě,¹⁹ a proto čtenáře neudivila následující zpráva: *„Letošní výstava londýnská stane se bohdá pro nás Čechy památnou a důležitou zvláštním způsobem, tím totiž, že posloužila k tomu, aby základ položen byl ústavu pro praktické vzdělání lidu českého nad míru důležitému. Odpoledne 31. července sešli se mnozí z Čechoslovanů právě v Londýně meškajících na pozvání pana V. Náprstka z Prahy ku společnému obědu či lépe jak u nás se říká k dýchánku, při němž zaujímal místo předsedy Dr. F. L. Rieger.“*²⁰ Podrobnou zprávu uzavíralo prohlášení deklarující záměr ustavit cyklus přednášek, reflektující praktické aspekty řemeslné a průmyslové výroby, jež by byly součástí výše zmiňovaných osvětových aktivit Národního muzea. Za daným účelem se měly počít shromažďovat akvizice artefaktů, jež by byly součástí praktických demonstrací.

Účastníci jednání mezi sebou uspořádali peněžní sbírku na nákup exponátů pro chystané muzeum, která vynesla 65 liber. Nákupem byl pověřen Vojta Náprstek, který pořídil rovněž řadu didaktických pomůcek. Nejrozsáhlejší byl soubor „diagramů“, tedy obrazových edukativních pláten, která sloužila jako

17 Byli to Jan Erazim Wocel, František Palacký, Jan Evangelista Purkyně, Karel Jaromír Erben, Josef Wenzig, Antonín Jaroslav Vrtátko, František Ladislav Rieger a František Václav Pštross.

18 ANpM, f. Náprstek Vojta. Deník Vojty Náprstka 1862, s. 2.

19 *Národní listy*, 1862, vydání ze dnů 24. 1., 30. 1., 1. 2., 9. 2., 11. 2., 2. 4., 17. 4., 7. 5., 12. 5., 14. 5., 15. 5., 22. 5., 23. 5., 30. 5., 31. 5., 5. 6., 8. 6., 24. 6., 2. 7., 6. 7., 9. 7., 15. 7., 2. 8., 5. 8., 6. 8., 15. 8., 16. 10., 17. 10., 19. 10., 21. 10., 23. 10., 28. 10., 6. 11., 7. 11.

20 Schůzka Čechoslovanů v Londýně, *Národní listy*, 6. 8. 1862, s. 1.

ilustrace k odborným přednáškám. Jednalo se o téměř čtyři sta tištěných a ručně kolorovaných pláten, která produkovala společnost Working Men's Educational Union pro přednášky zaměřené na vzdělávání dospělých. Vojta Náprstek zakoupil cykly věnující se historii, anatomii, fyzikálním jevům, astronomii, vývoji dopravy, starověkým civilizacím, přírodě, Orientu, historii Bible a posvátných míst, Austrálii, Číně a Indii. Početnější byly jeho nákupy z oblasti techniky, především stroje pro domácnost, jako byly různé druhy žehliček, loupačů, šlehačů, dále kuchyňská kamna, pračka, ždímačka, lednička, Papinův hrnec, skládací sušák a další dobové revoluční novinky, z nichž se některé používají v domácnosti dosud, jiné zmizely pro svou nepraktičnost z každodenního života velice brzy.

Náprstek opustil Londýn na konci srpna s odhodláním okamžitě začít připravovat aktivity, které by propagovaly svět modernizující se civilizace. Zakoupené technické předměty odeslal z Londýna na adresu Národního muzea v 11 bednách,²¹ po vyřízení celních formalit však zůstaly v domě U Halánků. Náprstek měl totiž jako jediný dostatečně velký úložný prostor ve skladech vinopalny své matky. Presidium Národního muzea mělo sbírky oficiálně převzít na svém prosincovém zasedání. K převzetí však nikdy nedošlo. Mezitím Vojta Náprstek požádal presidium, aby mohl sbírky uložit u sebe a vystavit je zdarma pro veřejnost. Presidium toto povolilo, ale vzhledem k tíživé finanční situaci odmítlo rozšířit svůj sbírkový program o technické novinky, protože veškeré prostředky šly na budování a zařízení nové účelové budovy Národního muzea. Antonín Frič se následně pokoušel jednat s městskou radou o zřízení muzea pod jeho patronací, ale také neuspěl.

JEDNÁNÍ O VZNIKU PRŮMYSLOVÉHO MUZEA

Zrod průmyslového muzea v podobě samostatné muzejní instituce byl reakcí na marné snahy včlenit ideu podpory nové náplně do již ustavených institucí, proto byly iniciovány diskuze o koncepci programu plánovaného muzea a založení Spolku pro zbudování průmyslového muzea. Dne 29. září 1862 se konal u Náprstka dýchánek za účasti Jana Krejčího, Františka Šimáčka, Františka Špatného a Dr. Antonína Friče „*stran výstav a založení průmyslového musea*“.²² Ze schůzky se dochoval zápis pořízený nakladatelem Františkem Šimáčkem a z něj vyplývá, že Jan Krejčí a Antonín Frič byli pověřeni vypracováním návrhu stanov, které měly být hotové nejpozději do konce listopadu roku 1862. Profesor Jan Krejčí na schůzce navrhoval, aby bylo muzeum koncipováno včetně průmyslové školy, což bylo odmítnuto s tím, že se počká na veřejné mínění, jak zareaguje na výstavu londýnských předmětů. V této souvislosti byli

21 Pan Vojta Náprstek. *Lumír*, 4. 9. 1862, s. 861.

22 ANpM, f. Náprstek Vojta. Kostra deníku Vojty Náprstka, vypsál Julius Zeyer, s. 167.

vyzváni Antonín Frič a František Šimáček, aby začali jednat ohledně pronájmu vhodných prostor na Střeleckém ostrově pro chystanou výstavu. Muzeum mělo sbírat předměty, „*kteřez nejlépe sloužiti mohou zároveň k praktickému poučení průmyslníka, jako jsou vzorky, obrazce, knihy apod.*“, a dále šlo o to, „*aby průmyslníci těchto věcí užili a poznali, což se děje ukazováním, propůjčováním, přednáškami o nich a vydáváním knih o věcech průmyslových.*“²³ Stejná skupina mužů se sešla ještě 4. října 1862. K jednání dne 6. října 1862 již byla pozvána řada významných osobností. Výsledek schůzky si Vojta Náprstek poznamenal: „*Porada stran založení průmyslov. musea dle vzoru Kensingtonského. Komitét k vypracování stanov: Krejčí, A. Frič, Sladkovský, Mezník, já. Nejvíce brali podílu: A. Frič, Krejčí, Rieger, Vávra, Sladkovský, J. Grégr, Šimáček, Zelený, pak Tonner, Špatný.*“²⁴ Ve výstřížkové knize věnované historii průmyslového muzea se dochovaly rukopisné poznámky dokládající práci Vojty Náprstka na jeho stanovách. Za základ mu posloužily stanovy spolku Svatobor, jehož byl také aktivním členem. Ty pro potřebu muzea patřičně upravil.²⁵

Paralelně probíhala akvizice sbírkových předmětů. Dne 29. října 1862 se vydal Náprstek na obchodní cestu do Brém. Tam navštívil muzeum a jednal o zápůjčkách předmětů. Zájem byl především o přírodniny. Daleko úspěšnější byl Náprstkův pobyt na zpáteční cestě v Berlíně. Mimo návštěvy muzejních institucí zde nakoupil i několik přístrojů pro domácnost a řadu stereoskopických snímků.²⁶ Správcem sbírek vznikajících v domě U Halánků se již v létě roku 1862 stal Alois Studnička.²⁷

Po návratu v polovině listopadu 1862 začal Vojta Náprstek s Antonínem Fričem připravovat výstavu na Střeleckém ostrově, která byla zpřístupněna veřejnosti 1. listopadu 1862. Sestávala z předmětů zakoupených na světové výstavě v Londýně, ale i ze zápůjček od pražských měšťanů Manga, Rotta a královského města Prahy.²⁸ Náprstek zajistil na tu dobu neobvykle pestrou reklamu. Dal vytisknout plakáty a letáky a během výstavy nechal v Národních listech

23 ANpM, f. Náprstek Vojta. Protokol z dýchánku 29. 9. 1862. Výstřížková kniha č. 136, s. 232, 241.

24 ANpM, f. Náprstek Vojta. Kostra deníku Vojty Náprstka, vypsál Julius Zeyer, s. 167.

25 ANpM, f. Náprstek Vojta. Výstřížková kniha č. 136, s. 233–239.

26 ANpM, f. Náprstek Vojta. Deník Vojty Náprstka z roku 1862–1863.

27 Alois Studnička (1842–1927), středoškolský pedagog, jenž se stal propagátorem výuky a podpory designu a propojování technického kreslení a umění. Od roku 1867 působil na řadě škol a krátce i jako asistent mechanické technologie na pražské technice. V letech 1886–1893 byl ředitelem první řemeslné školy v Jaroměři. V roce 1893 odešel do Bosny a Hercegoviny, kde organizoval místní odborné školství a působil na průmyslové škole v Mostaru.

28 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 16. Důvodová zpráva o vzniku a podstatě Českého průmyslového muzea pro zřízení kuratoria.

Detail expozice 1. průmyslové výstavy na Střeleckém ostrově (1862). (NpM, Sbirka historických fotografií, inv. č. 176.118)

několikrát zveřejnit pozvánku. V jednom sále výstavy byly na stolech rozloženy didaktické pomůcky, knihy, modely a drobné přístroje. Na zdech byly rozvěšeny mapy a diagramová plátna. Zájem veřejnosti byl veliký: za tři měsíce konání ji zhlédlo 9 922 návštěvníků.²⁹ Nebývalý ohlas měly i přednášky, kterými jak

²⁹ Stanislav KODYM, *Dům u Halánků: vzpomínky na Vojtu Náprstka*, Praha 1955, s. 58.

Náprstek, tak i Frič výstavu doprovodili. Tento doprovodný program musel být nakonec pro velký zájem přeložen do velkého sálu na Žofině. Náprstek vystoupil během výstavy s cyklem přednášek,³⁰ jež se týkaly nejen vybudování muzea, ale především možností vzdělávání (a to i pro ženy), zakládání sociálních a charitativních institucí a spolků a také řešení sociálních a vzdělávacích problémů v Anglii a USA. Návštěvnost přednášek byla odhadována na 2 000 posluchačů.³¹

Do redakce Národních listů mohli čtenáři také posílat finanční příspěvky na vybudování průmyslového muzea. Od října 1862 se již mluvilo o připravované instituci jako o muzeu průmyslovém a nikoliv kensingtonském, jako v době předchozí. Určitý zlom vyvolala v Národních listech otištěná výzva Českám!, kterou podepsala kněžna Jenny Taxisová, Karolina Světlá a posléze i dalších 300 žen. Vybízely paní a dívky, které půjdou 9. února 1863 na národní besedu na Žofině, aby se dostavily „v oděvu slušném, ale co možná jednoduchém. Peníze, které jste hodlaly vydati na krajky, stužky a jiný zbytečný šperk, věnujte ... průmyslovému museu.“³² Výzvy kněžny Jenny Taxisové se obracely k ženám, neboť díky Náprstkově přednáškové činnosti velice brzy pochopila, že technické vynálezy mohou velmi pozitivně ovlivnit i postavení žen ve společnosti: „Vy, Pane, první jste k nám volal: Buďte činný, rozdělíme se s vámi o poklady vědy, umění a průmyslu; závoďte s námi a těšiti se budeme, dostihnete-li nás pracemi svými. Vaše ruka, Pane, ukázala nám první na nové působiště ve vlasti.“³³ Od té doby se v redakci objevovaly finanční příspěvky a noviny o nich pravidelně referovaly.

Klíčovým pro budoucnost zamýšleného muzea bylo setkání více než 140 zainteresovaných zájemců o vznik muzea 22. února 1863 v Měšťanské besedě.³⁴ Na jednání následně navazovala schůze 1. března 1863, kdy byly prodiskutovány stanovy budoucího spolku průmyslového muzea a byl zvolen jeho prozatímní výbor. Jednotliví zájemci mohli v rámci spolku získat status odvozený od výše finančního příspěvku. Status zakládajících členů získali po složení příspěvku 100 zlatých ročně, dále mohli být v pozici činných členů v případě příspěvku 10 zlatých ročně či se mohli stát členy přispívajícími s platbou 2 zlatých ročně. Předsednictvím spolku byl pověřen František Ladislav Rieger, Náprstek se měl stát pokladníkem. Stanovy byly předloženy policejnímu ředitelství ke schválení.

30 Přednášky se konaly 22. 12. 1862, 4. 1., 11. 1., 21. 1. 1863.

31 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 16. Důvodová zpráva o vzniku a podstatě Českého průmyslového muzea pro zřízení kuratoria téhož muzea.

32 Českám!, *Národní listy*, 27. 1. 1863, s. 3.

33 Panel, *Lumír*, 5. 2. 1863, s. 142.

34 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 16. Důvodová zpráva o vzniku a podstatě Českého průmyslového muzea pro zřízení kuratoria.

To je předalo českému místodržitelství, které je postoupilo dál na ministerstvo do Vídně. Zde zůstala žádost rok a půl bez odpovědi.³⁵

Důvody dlouhého mlčení a neaktivity centrálních úřadů mohly být různé. Určitou roli patrně sehrála nechuť vídeňských úředních autorit vůči aktivitám českých intelektuálů. Vždyť obdobnou zkušenost udělalo opakovaně při snaze o schválení stanov své společnosti i Národní muzeum.³⁶ V tomto konkrétním případě však mohlo vykonat své i to, že se ve stejné době připravoval vznik obdobného muzea ve Vídni, které mělo svou akviziční činností pokrývat území celé monarchie. V roce 1863 tak za podpory císaře Františka Josefa I. a jeho strýce arcivévody Rainera bylo založeno K. k. Österreichisches Museum für Kunst und Industrie. Nikoli překvapivě si také tato muzejní instituce předsevzala jako svůj vzor Kensingtonské muzeum.

IDEOVÁ NÁPLŇ ČINNOSTI ČESKÉHO PRŮMYSLOVÉHO MUZEA

Stanovy spolku zcela jasně definovaly smysl daných aktivit. Průmyslové muzeum mělo „za účel vzdělávati průmyslníky tím způsobem, aby názorně seznali, jak rozmanitě užívají a vzdělávají přírodní látky v průmyslu, jakého užítku poskytují živností a důležité jsou pro blahobyt všeobecný i domácí.“³⁷ Mělo vystavovat látky, vzory a pomůcky a nabízet přednášky, které by přiblížily české populaci, jak dosáhnout průmyslového, a tím i ekonomického rozvoje, a prohloubit tak nacionální emancipaci. Průmyslová a řemeslnická produkce byla chápána jako strategická cesta k překonání zásadního limitujícího faktoru, který pociťovali propagátoři nacionalismu – tedy absence ekonomických elit v rámci nacionálně orientované české společnosti. Zajímavý je také koncept, který se měl prolínat sbírkovou činností i expozicí muzea. Sbírkové dokumenty měly „přírodniny všech tří říší v postupně proměně ve výrobky průmyslové“.³⁸ Expozice by tedy demonstrovala postupný přerod přírodních materiálů do podoby artefaktů. Představeny měly být technologické postupy, stroje a nástroje určené ke zpracování přírodních zdrojů, ale také modely a zobrazení dílen, škol a vzdělávacích ústavů.

V dané době vytvořil proces urbanizace v českých zemích živnou půdu pro utváření nových typů identit. Obyvatelstvo, jež bylo před industriálním obdobím propojeno s místem svého zrodu prostřednictvím zakotvení v lokálních komunitách, v procesu vnitřní migrace do městských center hledalo nová místa paměti,

35 ANpM, f. Náprstek Vojta. Výstřížková kniha č. 136, s. 124–125.

36 Karel SKLENĀR, *Obraz vlasti. Příběh Národního muzea*, Praha 2001.

37 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 16. Zpráva o vzniku a podstatě Průmyslového muzea.

38 Tamtéž.

kteřé by mohlo využívat ke konstruování kolektivní identity.³⁹ V českém kontextu dané procesy zabezpečily neustálé rozšiřování počtu osob, na něž bylo možno v tomto smyslu ve městech působit. Kulturní konstruování nacionalismu bylo proto paralelním procesem k rozvoji technických inovací v průběhu industrializace a ideové liberalizace politického myšlení a stalo se nedílnou součástí utváření moderní občanské společnosti. Paradoxem je fakt, že proces modernizace byl utvářen českými intelektuály na bázi konstruování moderní mytologie primordiální historické identity českého etnika. Zatímco tedy společnost musela reagovat na technický, myšlenkový i sociální pokrok, kolektivní identita se naopak vztahovala k minulosti politické, kulturní i jazykové.⁴⁰

Prostředí prosycené zájmem o dějiny a historické realie bylo ideálním stimulem pro vznik muzejních institucí. Koncept budoucího Náprstkova muzea v tomto smyslu stojí rozpolceně na hraně mezi zájmem o minulost a snahou ovlivnit utváření budoucnosti národní minority Čechů v rámci habsburské monarchie. Koncepte muzea, podobně jako v případě zahraničních institucí, kladla důraz na reprezentování minulosti jako procesu kontinuálních změn, vedoucích ke konstruování dobové moderní reality.

Esenciálním základem modernistického paradigmatu byla jednoznačně idea pokroku, jež se stala konstitutivním prvkem evropského myšlení od doby osvícenství.⁴¹ Víra v pozitivní přínos modernizace zapříčinila proměny lidského myšlení a povzbuzovala činnost členů společnosti vedoucí k ovlivňování a proměně životního prostředí. Důraz byl kladen na proměnu, v souladu s vědomím potřebnosti pokroku.⁴² V Náprstkových aktivitách byla navíc akcentována snaha o šíření daného vědomí napříč českou společností. Lze tedy konstatovat, že prvotním cílem založení muzea bylo zprostředkovat esenciální program moderní civilizace – pouze prostřednictvím povzbuzování neustálého pokroku mohou Češi dosáhnout budoucí autonomie. Historie zde byla reprezentována exponáty proto, aby bylo možné demonstrovat, jak významně jsme se dokázali vzdálit od závislosti na přírodou determinovaných podmínkách našeho života. Namísto připomínání minulosti mělo být průmyslové muzeum místem dokládajícím, jak lze minulosti uniknout vstříc k lepší existenci. Průmyslové muzeum bylo v tomto smyslu nástrojem, jenž měl na jedné straně posilovat vědomí řádu, který

39 Thomas THIEMEYER, *Geschichte im Museum. Theorie – Praxis – Berufsfelder*, Tübingen 2018, s. 47.

40 Problematiku vztahu reprezentování minulosti a utváření národní identity mezi návštěvníky muzejních expozic více rozpracovává Andrew DEWDENEY – David DIBOSA – Victoria WALSH, *Post-Critical Museology. Theory and Practice in the Art Museum*, London – New York 2013, s. 89–90.

41 Kevin WALSH, *The Representation of the Past, Museums and heritage in the post-modern world*, London – New York 1992, s. 7.

42 Tamtéž, s. 12.

ve světě panoval, řádu, jehož zákonem bylo kulturní, společenské a technické zdokonalování. Na straně druhé průmyslové muzeum také mělo přispívat k nacionální emancipaci – prostřednictvím zhlédnutí exponátů bylo možno zprostředkovat výsledky nejmodernějšího vývoje technické produkce i způsob, jak byla moderní společnost (zejména v zahraničí) prostoupena inovacemi v sociální a vzdělávací rovině. Tím mělo být návštěvníkům umožněno využití daných vědomostí k rozvoji vlastního potenciálu v podobě uplatnění moderních technologií do produkce či každodenního života.⁴³

Muzea druhé poloviny 19. století lze charakterizovat čtyřmi základními atributy. Základním úkolem muzeí bylo především prostřednictvím sbírání, vystavování a studia trojrozměrných předmětů přispívat k navyšování vědomostí; druhou klíčovou náplní bylo uspořádávat sbírkové předměty a organizovat je dle systematické, rozpoznatelné a racionálně odůvodněné klasifikace; třetím charakteristickým znakem muzeí, jež v 19. století vznikala, byla forma jejich právního statusu – nejednalo se o osobní aktivity privátních sběratelů jako v dobách předchozích, právě naopak, muzea byla zpravidla zakládána jako právní subjekt ve službách veřejnosti; a konečně čtvrtým typickým prvkem muzejní činnosti bylo to, že dané instituce měly být přístupné veřejnosti, ať už zdarma, za vstupné či po splnění jiných podmínek umožňujících návštěvu.⁴⁴

Náprstkovo muzeum se z daných charakteristik až do doby zřízení Nadace Českého průmyslového muzea, tedy do smrti Vojty Náprstka, vymykalo. Ačkoli iniciační myšlenky směřovaly ke zřízení veřejné instituce, k jejímu reálnému ustanovení během Náprstkova života nikdy nedošlo. České průmyslové muzeum proto mělo zvláštní charakter. Jednalo se o instituci, pro niž byla vyhlášena veřejná sbírka a donátoři přispívali osobními finančními dary i trojrozměrnými předměty k rozšiřování muzejních fondů, přičemž mezi dárci byli i sami členové rodiny Náprstkových, kteří muzeum chápali jako instituci oddělenou od jejich osobního vlastnictví. Reálně však, zejména díky poskytování prostorového zájmu muzeu a vlivu osobních preferencí manželů Náprstkových na složení sbírek, muzeum mělo i znaky privátní instituce. Přístupné bylo také pouze ve velmi omezených časových intervalech. Snahou šířit informace, a sloužit tak veřejnému prospěchu naopak muzeum odpovídalo dobovému kontextu expanze zájmu o muzejní instituce.

Koncepce muzejních expozic předem definovala specifickou podobu budoucího Českého průmyslového muzea. V kontextu vývoje muzejnictví lze chápat průmyslové muzeum jako typický příklad vlivu moderního myšlení na reprezentaci reality prostřednictvím její muzejní prezentace. Michel Foucault chápe

43 Tamtéž, s. 38.

44 Charles SAUMAREZ SMITH, *Museums, Artefacts, and Meanings*; in: Peter Vergo (ed.), *The New Museology*, London 1989, s. 8.

přelom 18. a 19. století za období zlomu klasické a moderní epistémé. Klasická epocha dávala muzejním expozicím charakter reprezentace světa jakožto jasně roztríděného a klasifikovatelného přírodního systému (jehož klasifikaci však ustanovil člověk), vyvolávající dojem přirozenosti přírodního řádu, v němž předměty mají svou roli v rámci jasně provázané struktury.

V moderní epistemologii však již věc není definována svým umístěním v rámci ideální klasifikace. Základní charakteristikou se stanou historické síly, které se podílely na jejím utváření. Realita v daném chápání už není prostorem diferencí, prostorem klasifikovaného řádu, ale prostorem, kde má každý předmět svou vlastní historii a vývoj vztahovaný k lidské civilizaci.⁴⁵

Historie je v moderním myšlení novým typem racionality, v jejímž rámci se stvrzují, rozmísťují a rozdělují poznatky v prostoru vědění pro případné možné pochopení světa. Naše myšlení bylo definováno snahou pochopit příčiny, objasnit důvody – proto se akcentuje rozměr času – vše má počátek, který definuje následně dění: „*Věci nejsou v kontinuálním pohybu trhu hierarchizovány jinými předměty nebo jinými potřebami, nýbrž aktivitou, jež je vytvořila a jež se do nich tiše uložila... Věci se stahují ke své vlastní podstatě, konečně spočívají v síle, jež je oživuje, v genezi, jež je neustále vytváří, a ve své fundamentální pravdě unikají prostoru tabulky.*“⁴⁶

Lze tedy konstatovat, že záměr budoucí expozice měl vizualizovat interakci civilizace s přírodou, již pomáhá kultivovat a využívat potenciál surovin pro technický pokrok. Proto měly být předměty vystaveny „*tím způsobem, že ku příkladu při rudě bude patrné, jakými všelikými proměnami dobývá se z ní kov; při lnu, jakým způsobem se mění, než se z něho vyrobí plátno; podobně jako z kůže surové podešev a z vlny sukno. Bude tedy při každé tě věci podán způsobem názorným celý postup výroby.*“⁴⁷ Historický vývoj byl zprostředkován snahou vystavit také skutečné stroje a modely strojů, a to od strojů nejjednodušších a nejlacinějších až k nejsložitějším parním strojům, aby se „*názorně ukázalo, jak se vyvíjely a z nedokonalých se vyvíjely v dokonalé.*“⁴⁸

První nástin podoby strukturálního složení muzejních sbírek byl součástí *Návrhu stanov pro spolek průmyslového Musea českého*, který byl vytištěn a podán ke schválení již v roce 1863. Bylo v něm definováno sedm typů sbírek, odpovídajících intencím modernizace společnosti 19. století, a to:

- a) *Přírodní v postupné přeměně ve výrobky průmyslové;*
- b) *Skutečné stroje jakož i modely strojů;*

45 Tonny BENNETT, *The Birth of the Museum. History, theory, Politics*, New York 1995, s. 33.

46 Michel FOUCAULT, *Slova a věci*, Praha 2007, s. 185–186.

47 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 16. Zpráva o vzniku a podstatě Průmyslového muzea.

48 Tamtéž.

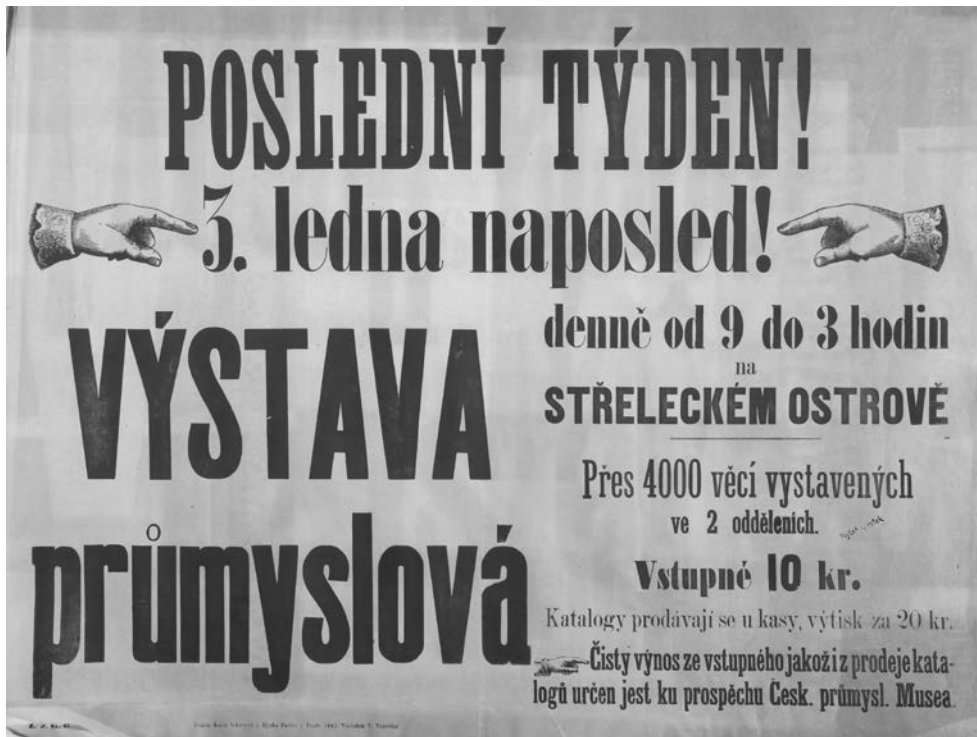
Znázornění postupu výroby perleťových knoflíků ze suroviny – součást expozice Českého průmyslového muzea. Dnes inv. č. H4-59471a.

- c) *Modely a obrazy staveb s ohledem na rozličné živnosti a na užitek a pohodlí v domácnosti;*
- d) *Nové a vzorné nářadí i stroje pro domácí hospodářství;*
- e) *Výrobky průmyslu, zvláště domácího;*
- f) *Modely, ornamenty a obrazy k ušlechťení krasochuti průmyslových dělníků;*
- g) *Učební prostředky pro elementární, střední i průmyslové školy.⁴⁹*

Součástí muzea měla být také fotografická dílna a dílna pro zhotovování sádrových odlitků, aby se vystavené předměty mohly v případě zájmu návštěvníků snadno reprodukovat a rozmnožovat tak poznání nejen v rámci expozice, ale prostřednictvím šíření jejich kopií co nejširšímu publiku. V době založení muzea byla v Anglii populární teorie Johna Lubbocka, jenž chápal dějiny lidstva jako znázornění vývoje z primitivního stádia divochů do doby civilizačního rozvoje, v němž hlavní roli narativu představoval postupný lineární vývoj znázornitelný jednotlivými vývojovými stupni.⁵⁰ Muzea se v dané době obracela především

49 Tamtéž.

50 Kevin WALSH, *The Representation of the Past, Museums and heritage in the post-modern world*, London – New York 1992, s. 7.

Plakát k 2. průmyslové výstavě na Střeleckém ostrově (1863).
(ANpM, Dokumentace výstav NpM II, inv. č. 488)

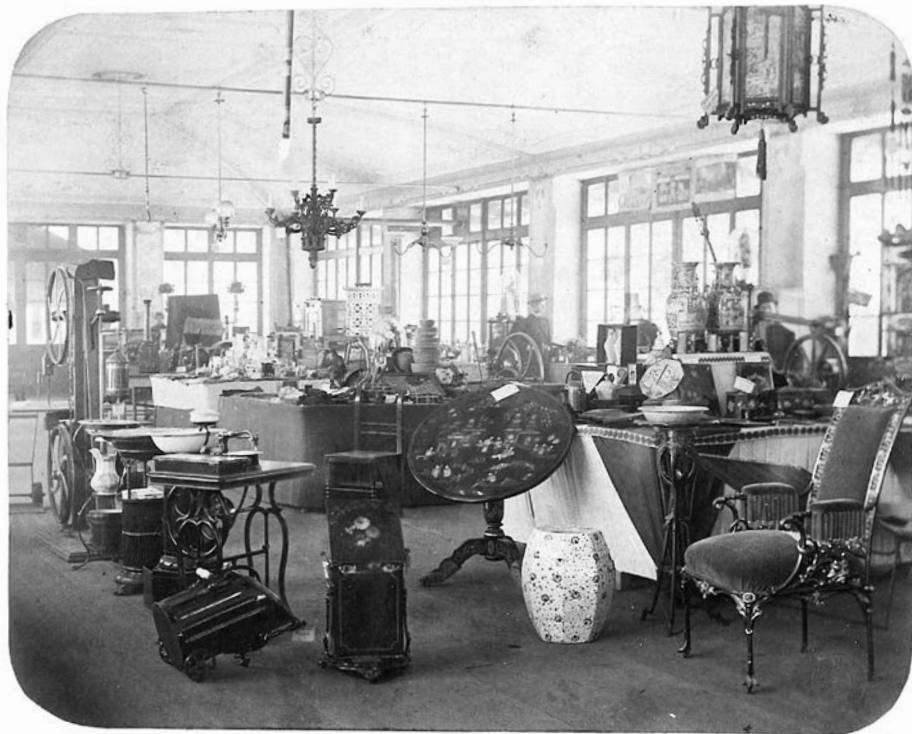
k vyšším středním třídám, nicméně takřka bez výjimky jejich zakladatelé opomjeli zahrnout mezi potenciální návštěvníky vrstvy pracujících.⁵¹ V daném smyslu bylo průmyslové muzeum zčásti odlišné. Náprstek zamýšlel sbírky prezentovat mnohem širšímu publiku.

V létě 1863 odjel Náprstek z pověření Průmyslové jednoty do Hamburku, aby nakoupil zemědělské stroje i strojky pro domácnost, které by byly vhodné k napodobování českými výrobci. Společně s ním cestoval také Alois Studnička, jenž se jako kustod sbírek měl poučit o vývoji ve výstavnictví v zahraničí. Úspěch průmyslové výstavy na Střeleckém ostrově a zvláště nové akvizice vedly Náprstka k přípravě druhé průmyslové výstavy, opět na Střeleckém ostrově. Vzhledem k počtu exponátů byla připravována s velkým předstihem a po zkušenostech z roku 1862 i pečlivěji. Tentokrát byly pronajaty dva sály v zimním a letním pavilonu. Menší byl pro učební pomůcky a větší pro techniku a domácí stroje. Také reklamě věnoval Náprstek více pozornosti a součástí expozice byla i restaurace. Na mostě před vchodem na ostrov visel plakát nevídaných rozměrů, který

51 Tamtéž, s. 30–31.

bychom s trochou nadsázky mohli označit za první billboard v Praze, a město bylo polepeno červeno-bílými letáky. Noviny přinášely pravidelné statistiky o návštěvnosti. Zájem o vystavování byl natolik veliký, že ještě po zahájení byla expozice doplňována. Příjem musel být nakonec ukončen z důvodů tisku aktuálního katalogu.⁵² Celkem bylo vystaveno 4 019 exponátů od 52 soukromníků a spolků, a to i zahraničních.⁵³ Důležité je, že mezi vystavovateli již byly české firmy, které kopírovaly výrobky dovezené dříve z Londýna. Mnohé české výrobky si návštěvníci mohli na místě objednat. Tuto druhou výstavu zhlédlo více než 16 000 návštěvníků. V rámci katalogu k výstavě, jež spolupřipravoval také Studnička, byly také opět zveřejněny výzvy k podpoře vzniku budoucího Českého průmyslového muzea.

Po skončení výstavy byly předměty uloženy opět ve skladu domu U Halánků. Jakkoliv se zdá, že myšlenka průmyslového muzea usnula, dary přibývaly a plnily sklady. Nicméně pozornost vlastenecké společnosti byla

Interiér výstavního sálu 2. průmyslové výstavy na Střeleckém ostrově (1863). (NpM, Sběrka historických fotografií, inv. č. 11.12)

52 *Katalog druhé výstavy průmyslové a školní na střeleckém ostrově*, Praha 1863.

53 Češi z Milwaukee, Detroitu, Racine, St. Louis, Chicaga a Brém.

věnována mnohem více sbírce na stavbu Národního divadla. Také Náprstek sám opakovaně uváděl, že je vhodnější vznik průmyslového muzea na čas odložit s ohledem na nebezpečí trištění zájmů a finanční podpory vlastenecky orientovaných institucí. Prozatímní vedení nepovoleného spolku se scházelo nepravidelně. Náprstek byl opět pod zesíleným policejním dohledem. Nicméně myšlenka průmyslového muzea se občas v novinách objevila, především v souvislosti s Průmyslovou jednotou.

V září roku 1864 přišlo z Vídně očekávané rozhodnutí. Nebylo ani schvalující, ani zakazující. Doporučilo ponechat konečné rozhodnutí na zemském místodržitelství. To sdělilo policejnímu ředitelství, že je nakloněno ustavení spolku povolít, ale za předpokladu přeformulování stanov. František Ladislav Rieger stanovy přeformuloval a jejich nové znění bylo dne 12. prosince 1864 prostřednictvím policejního ředitelství zasláno zemskému místodržitelství. To si během následujícího roku několikrát vyžádalo drobné úpravy, ale tím veškerá jednání skončila. Spolek založen nebyl.

I přes úřední průtahy Náprstek na myšlenku průmyslového muzea nerezignoval. Její ideu měl stále na mysli, ale nadmíru zřetelně mu jeho původní plán připomínaly také exponáty, jež dosud v rámci příprav shromáždil a uchovával v domě své matky. Snahy o vzdělávací aktivity zatím směřoval především do Amerického klubu dam ustaveného roku 1865.⁵⁴ Získaného času, než situace uzraje k úspěšnému dovršení muzejního projektu, se rozhodl využít k cílené podpoře rozvoje odborných znalostí muzejního kustoda a roku 1865 vyslal Aloise Studničku na čtyřměsíční pobyt do Anglie. Jeho úkolem bylo věnovat se tam studiu průmyslových poměrů a zejména sbírkotvorným a expozičním strategiím britských muzeí, zejména kensingtonského a londýnského.⁵⁵ Roku 1867 jej pak vyslal na světovou výstavu do Paříže, po níž následně Studnička zavítal i do Londýna a roku 1869 byl vyslán do Amsterdamu.

VZNIK ČESKÉHO PRŮMYSLVÉHO MUZEA

Vojta Náprstek během svého života inicioval vznik mnohých spolků. Ve většině z nich však zastával status nepříliš aktivního člena, který figuroval při zřízení dané organizace spíše jako specifický symbolický kapitál pro danou organizaci. A samozřejmě také naopak – Náprstek z prezentování širě svých aktivit čerpal respekt v rámci nacionálně orientovaných sociálních sítí společnosti druhé poloviny 19. století.

Jednou z mála idejí, kterou Náprstek sledoval naopak s až překvapivou vytrvalostí, bylo právě zřízení průmyslového muzea. Disponoval dostatečnou

54 Milena SECKÁ, *Americký klub dam. Krůček k ženské vzdělanosti*, Praha 2012.

55 Taťjana SPUNAROVÁ, Alois Studnička a jeho místo v českém muzejnictví, *Muzejní a vlastivědná práce. Časopis společnosti přátel starožitností* 1996, č. 4, s. 214.

představivosti, aby vnímal, že jednou z prostor, která by se pro zřízení muzea mohla dobře využít, by mohla být některá z nemovitostí na Betlémském náměstí, které vlastnila jeho matka. Toto takřka intimní propojení jeho rodinného života a plánovaného muzea by ho zbavilo starosti o získání vhodných prostor pro muzejní provoz a umožnilo by mu být se „svým“ muzeem skutečně v každodenním těsném styku. On sám však na uskutečnění tohoto nápadu neměl dostatečný finanční kapitál. Ekonomickou prosperitu rodiny držela v rukou Vojtěchova matka Anna Fingerhutová a ta řadu let zcela pragmaticky odmítala zřízení muzea ve svých nemovitostech, v nichž navíc provozovala několik živnostenských provozů – vinopalnu, hostinec a výčep. Jen připomeňme, že tyto provozy přinášely celé rodině značný ekonomický profit a umožňovaly Vojtovi Náprstkovi pomýšlet na realizaci jeho odvážných plánů.

Náprstek se svou matkou dlouhodobě vyjednával o otázce přímé finanční podpory vzniku muzea. V této věci nebylo času nazbyt, technický pokrok zatím šel rychle kupředu a předměty uložené ve skladech domu U Halánků již dávno nebyly novinkami. Ale další nové k nim rychle přibývaly.

Josefa Křížková v roce 1866 do osobních deníků zapsala informaci dokládající, že již 23. ledna 1866 Anna Fingerhutová v ústním rozhovoru přislíbila synu Vojtovi darovat dům U Černého orla na Poříčí ve prospěch zřízení průmyslového muzea.⁵⁶ Osobní habitus podnikatelky gründerkého kapitalismu však Fingerhutové za jejího života nedovoloval investovat těžce nabyté prostředky do zjevně ztrátové podpory zřízení muzea.

V roce 1872 se zdálo, že Vojtova matka ustoupí synovu nátlaku a povolí stavební úpravy na dvoře domu U Halánků pro chystané průmyslové muzeum. Dne 14. června 1872 navštívil Vojta matku na letním bytě v Krči a večer si do deníku zapsal: „*Osud průmysl. Musea se rozhodnul, má se začít hned s definitivní stavbou! Sláva matce!*“⁵⁷ Ovšem již 8. července 1872 euforie opadla: „*Matka tomu nechce rozumět... Ve snu vyhrálo Průmysl. Mus. velký los, když se ale vzbudilo, poznalo, že se chybělo o 1 oko.*“⁵⁸ Anna Fingerhutová si svůj souhlas rozmyslela, a tak to zůstalo až do její smrti.

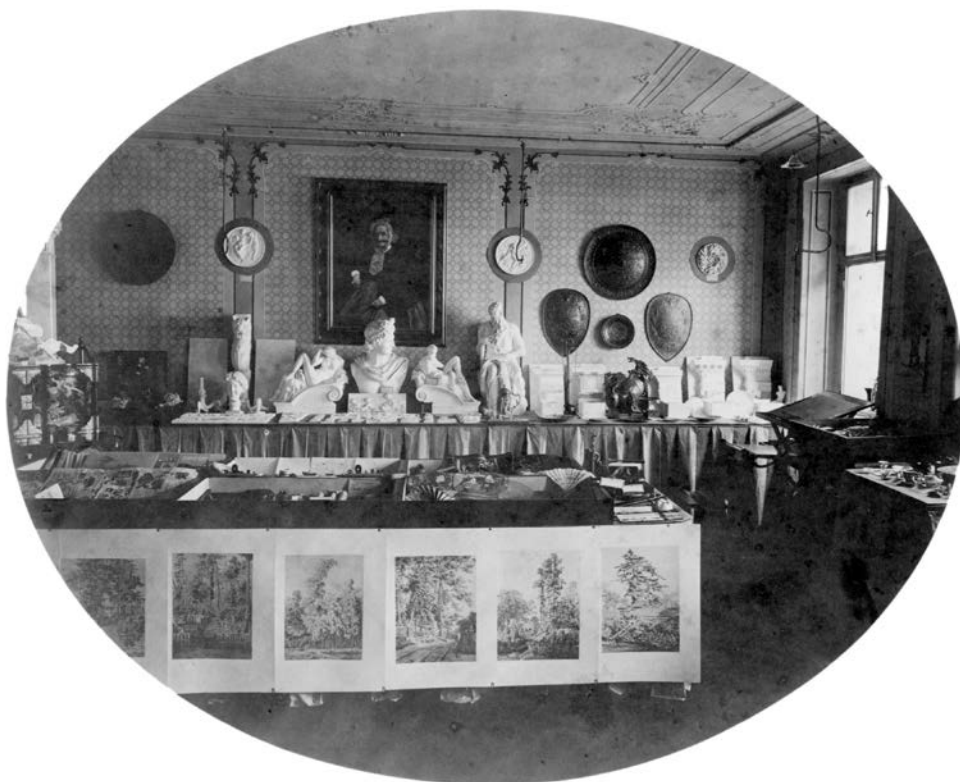
Vzhledem k tomu, že administrativní zřízení muzea se také protahovalo, přistoupil Vojta Náprstek alespoň k nouzovému a dočasnému řešení. Předměty získané v 60. letech vystavil v místnosti, jejíž využití pro expoziční účely si na matce vyprosil. Jednalo se o bývalý sklad, jehož vchod byl z ulice tehdy zvané Zlaté.⁵⁹ Dle Mileny Secké byla daná místnost k dispozici pro výstavní účely od roku 1872, kdy: „*nechala prozatím upravit paní Anna Náprstková jednu místnost*

56 ANpM, f. Náprstek Vojta. Deník Josefy Křížkové z roku 1866, zápis ze dne 23. 1. 1866.

57 ANpM, f. Náprstek Vojta. Deník Vojty Náprstka 1872.

58 Tamtéž.

59 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 148. Rukopisný text *Za Josefou Náprstkovou*, s. d.

České průmyslové muzeum – expozice v pokojích Anny Fingerhutové domu U Halánků č. p. 269. (70. léta 19. století). (NpM, Sběrka historických fotografií, inv. č. 15.3)

v domě U Halánků pro předměty za ten čas buď darované, neb zakoupené, by se mohly urovnat; neb v ten čas nebylo možno myslet na stavbu budovy pro České Průmyslové Museum pro jiné potřeby, které závod pivovarnický vyžadoval.⁶⁰

V roce 1873 se konala světová výstava ve Vídni a v září si ji přijel prohlédnout také Vojta Náprstek. Kromě výstavy a nákupů navštívil mnoho krajanů i sociálních a vzdělávacích institucí. Z obavy o matčino zdraví se ve Vídni zdržel pouhé tři neděle. A oprávněně – brzy po jeho návratu, dne 19. října 1873, Anna Fingerhutová ve věku 85 let zemřela.

Smrtí Anny Fingerhutové nabyla účinnosti její poslední vůle. Ve třetím paragrafu rozsáhlého dokumentu stanovila: „Co se týká mého domu č. 1072-II v Praze, tak nazvaného ‚U Černého orla‘, ukládám svému hlavnímu dědici Vojtěchu povinnost, tento dům věnovati průmyslovému muzeu v Praze, které

60 ANpM, f. Náprstek Vojta. Rukopis Josefa Náprstkova, Vznik Českého průmyslového muzea.

*a jaké on v Praze zaříditi si předsevzal a při jeho zařízení a dalším vedení on se zúčastní, a dokládám, že při zařízení tohoto průmyslového musea můj syn Vojtěch právo míti má, ustanovit pravidla a způsob, dle kterého se s tímto domem ve prospěch řečeného musea naložiti a kdo po jeho smrti správu a dozorství nad tímto museum vésti má; vyhražuji svému synu Vojtěchu ale také dále právo, aby on pro případ, že by se mu při zařízení tohoto musea v jakémkoliv ohledu překážky kladly, a on následkem toho upustil od úmyslu, takového museum zaříditi, určil a ustanovil, co s tímto domem státi se má.*⁶¹ Tato formulace dala právní, ale především majetkový podklad k realizaci Náprstkova snu, neboť hodnota domu s hostincem U Černého orla byla ceněna na 150 000 zl., byť pro potřeby chodu muzea mohly být využity pouze výnosy z pronájmu nemovitosti. Dle informací Josefy Náprstkové bylo jednání Anny Fingerhutové silně ovlivněno intencemi její sestry, Barbory Serafinové. Dům U Černého orla totiž odkázala Fingerhutové původně právě ona, a „s odkazem, Naninko, na Vojtiška mně nezapomeň [...] paní Anna Náprstková, aby vyplnila přání své paní sestry (neb p. Vojta Náprstek byl miláček své paní tety)⁶² Fingerhutová tedy v jistém smyslu pouze naplnila vůli své vlastní sestry.

Náprstek vydal tiskem matčinu fotografii, která byla dodatečně upravena vložením plánů muzea do pravé ruky zvěčnělé a na zadní straně byla uvedena jako zakladatelka muzea. Podobně byla uváděna i na vizitkách a dalších Náprstkem vydávaných materiálech. Medailony obou klíčových mecenášek muzea od sochaře Josefa Maudera, tedy Anny Fingerhutové i Barbory Serafinové, měly být následně na památku jejich podpory muzea vsazeny do oblouku nad vchodem instituce, zůstalo však pouze u návrhu.⁶³ Podstatné je, že roku 1873 byla zavedena i první inventární kniha,⁶⁴ do které se postupně zapisovaly všechny muzejní exponáty, a značná část domu U Halánků byla ihned upravena na přechovávání muzejních sbírek.⁶⁵

Na jaře roku 1874 stavební komise zaměřila plochu nové muzejní budovy a začalo úřední jednání o povolení stavby. Byla to záležitost na léta, ale Náprstek chtěl nashromážděné předměty vystavit co nejdříve. Jako nejvhodnější termín otevření expozice byl stanoven svátek sv. Jana Nepomuckého, kdy se do Prahy stahovaly tisíce poutníků. A tak se 16. května 1874 veřejnosti poprvé představily sbírky Českého průmyslového muzea. Sbírkové předměty byly v expozici

61 ANpM, f. Náprstek Vojta, trezor 3/312. Poslední vůle Anny Fingerhutové, 11. 5. 1872.

62 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 13. Poslední vůle Josefy Náprstkové, 24. 4. 1904, notářský opis ze 13. 9. 1907.

63 Stanislav KODYM, *Dům u Halánků: vzpomínky na Vojtu Náprstka*, Praha 1955, s. 93.

64 Inventární knihy, označené jako Inventární katalog, které zahrnují muzejní přírůstky za života Vojty Náprstka (1873–1894) jsou celkem tři.

65 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 16. Zpráva o vzniku a podstatě Průmyslového muzea.

roztříděny dle geografické oblasti původu do tří celků, nazvaných Amerika, Afrika, Čína a Japan.⁶⁶ Stanislav Kodým uvádí, že Amerika byla místnost bývalého skladiště s podlahou metr a půl pod úrovní Zlaté ulice, z níž do expozice vedl vchod. Jako Afrika sloužila dlouhá, klenutá místnost v přízemí budovy s okny do Betlémské ulice. Čína a Japan obsadily místnosti v prvním patře v podkrovních místnostech.⁶⁷ Pro velký zájem Náprstek otevřel své muzeum i na podzim, ve svátek sv. Václava (28. září 1874). Otevření pro veřejnost se tak i pro budoucí roky ustálilo na termínech dvou největších pražských poutí. Sbírkové byly vždy v rámci oslav daných svátků otevřeny po tři dny. Návštěvnost v době otevření muzea přesahovala pět tisíc osob. Náprstek sice stanovil vstupné ve výši 10 krejcarů za dospělého a 5 krejcarů za děti do 14 let, ale získaný finanční obnos předával magistrátu, aby byl věnován na chudé studenty průmyslové školy. Veškerý provoz muzea tak plně hradil majitel. Postupem let se počet výstavních místností rozrůstal, tak jak přibývalo exponátů. V roce 1883 bylo již pět místností, situovaných v průčelí domu směrem k Betlémskému náměstí,⁶⁸ později jich bylo až třináct.⁶⁹

SBÍRKOVÁ ČINNOST A MUZEJNÍ EXPOZICE

V roce 1878 vydal Vojta Náprstek ve spolupráci s Aloisem Studničkou tiskem brožurku *Rozvrh sbírek Průmyslového Musea českého, kteréž založila Anna Náprstková, občanka pražská roku 1873*.⁷⁰ V tomto rozvrhu Náprstek velmi podrobně rozepisuje stanovených dvacet okruhů sbírkových předmětů, které se od původní koncepce nepatrně liší. Rozrůstání sbírek zjevně napomohlo diverzifikaci jednotlivých prezentačních a sbírkových skupin, je to zároveň poslední rozvržení sbírek, v němž se exotické předměty nedefinují zemí své provenience, ale jsou řazeny dle druhu materiálů, z nichž byly zhotoveny, případně dle způsobu opracování. Rovněž zde stále ještě není zastoupena skupina vyčleněná pro prezentaci cestovatelství:

A. Stroje a přístroje

B. Kovy v průmyslu

C. Minerály v průmyslu

D. Výrobky hliněné

E. Sklářství

66 ANpM, f. Náprstek Vojta. Rukopis Josefa Náprstková, *Vznik Českého průmyslového muzea*.

67 Stanislav KODÝM, *Dům u Halánků: vzpomínky na Vojtu Náprstka*, Praha 1955, s. 100–101.

68 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 148. Rukopisný text *Za Josefou Náprstkovou*, s. d.

69 Počet výstavních sálů byl vytištěn na vstupenkách do muzea.

70 *Rozvrh sbírek Průmyslového Musea českého*. Praha 1878, vlastní náklad, 9 s.

Výstava strojů v nové muzejní budově Českého průmyslového muzea (1888) (NpM, Sběrka historických fotografií, inv. č. F.53)

- F. Dříví v průmyslu*
- J. Tkaniva a jich zpracování*
- H. Látky živočišné*
- K. Papírnictví*
- L. Zboží drobné*
- M. Průmysl lučební*
- N. Potraviny, hmoty požitkové a lahůdky*
- O. Průmysl domácí a národní*
- P. Domácí hospodářství*
- R. Stavitelství a inženýrství*
- S. Užití impoderabilií⁷¹ v průmyslu*
- T. Umění grafická*
- U. Obchod*
- V. Školství*
- Z. Průmysl umělecký*

71 Imponderabiliemi se rozumí nezvažitelné látky.

Tyto soupisy, které byly i s menšími obměnami otiskovány v novinách, však byly pouze ideálem, ke kterému veškerý sběr a nákup exponátů směřoval. Předpokládalo se, že takovýto přehled najdou návštěvníci až v nové budově, která zatím existovala jen v plánech. Její výstavbě bránil soudní spor s majiteli sousedního domu, kteří poukazovali na fakt, že jim stavba nové budovy znehodnotí jejich nemovitost nově vzniklým zastíněním. Náprstek získal svolení ke stavbě až po mnoha letech a jednáních. Dne 17. dubna 1876, v den Náprstkových padesátých narozenin, se za účasti mnoha hostů konala slavnost položení základního kamene k nové muzejní budově. Slavnost organizoval Americký klub dam i pro děti. Více než čtyři sta dětí ze školy u sv. Jiljí doprovázelo padesát šest dam a přítomen byl i fotograf Jindřich Eckert, který akci zdokumentoval na několika záběrech. Parcela pivovarského nádvoří domu U Halánků byla ozdobena chvojnám, praporky a obrazy, v popředí s portrétem paní Anny Fingerhutové, finanční podporovatelky muzea. Na základní kámen poklepal za královské město Prahu tehdejší starosta Tomáš Černý, za českou společnost František Ladislav Rieger a za krajany v cizině Vojta Náprstek. Zdálo se, že stavbě nestojí nic v cestě, ale opak byl pravdou. Původní architektonické návrhy byly finančně nereálné, protože odkaz Vojtovy matky stačil jen na jednoduchou stavbu. Byl tedy přijat strážlivější návrh architektů Antonína Bauma a Friedricha Münzbergera.

Ačkoliv byl základní kámen k nové muzejní budově položen v roce 1876, stavba začala vzhledem k soudní při až v roce 1885. Vzhledem k časovému odstupu od položení základního kamene byla uspořádána nová slavnost, při níž byly 29. srpna 1885 „vykopány motykou první hrudy“, rituál, jenž opakoval symboliku položení základního kamene. Ráno v 9:00 zaryl jako první do hlíny motyku František Ladislav Rieger, symbolizující kolektivní tělo českého národa, za regionální tělo pražské městské obce následně motyku obsloužil starosta královského města Prahy Tomáš Černý a konečně jako poslední přišel na řadu sám Náprstek, jenž měl zastupovat české krajany dle v cizině. O rok později, v roce 1886, byla stavba dokončena. Trvalo však ještě několik let, než budova vyschla a mohly se do ní nastěhovat všechny sbírky. Stěhování začalo v roce 1889,⁷² nová muzejní expozice však byla plně otevřena až roku 1891.

Zatím se v ní konaly spíše krátkodobé výstavy. Jedinou výjimku představovalo dlouhodobé vystavení kostry „velryby“ (ve skutečnosti plejtváka myšoka), která byla určena pro Národní muzeum, avšak mohla v něm být umístěna až po dostavbě nové budovy muzea na Koňském trhu, kam se skutečně v roce 1892 přestěhovala. Kostra tak nakonec lákala návštěvníky v náprstkovském provizoriu od roku 1888 takřka čtyři roky.

Než se do nové budovy průmyslového muzea přemístily všechny sbírky, bylo uspořádáno 32 dočasných výstav. Jednalo se často o výstavy vyšívání,

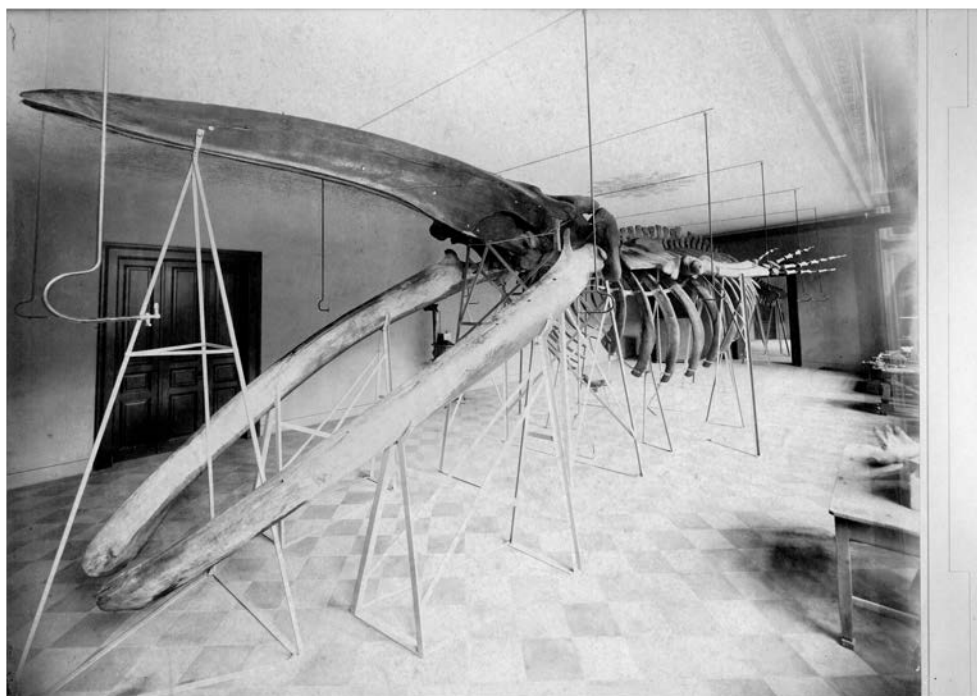
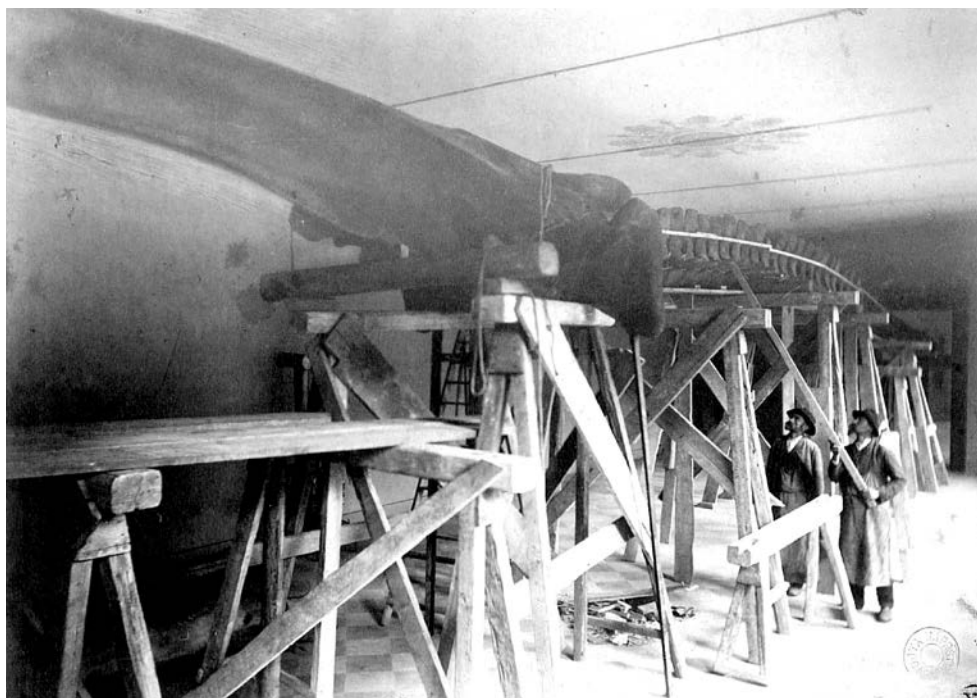
72 ANpM, f. Náprstek Vojta, k. 148. Rukopisný text *Za Josefou Náprstkovou*, s. d.

*Slavnost u příležitosti
položení základního
kamene k budově muzea
(1876). (NpM, Sběrka
historických fotografií,
inv. č. 94.12)*

*Architektonický
návrh nové muzejní
budovy č. p. 270-I dle
architekta Bedřicha
Tesaře před snížením
investice (1873). (NpM,
Sběrka historických
fotografií, inv. č. N76)*

*Dočasná výstava velrybí kostry v budově Českého průmyslového muzea (1888–1892).
(NpM, Sběrka historických fotografií, inv. 11.13; Dokumentace výstav II, inv. č. K.22)*

jež byly určeny k zápůjčce pro výstavní účely v zahraničí, ale ještě před odesláním byly sbírky prezentovány v Českém průmyslovém muzeu. Náprstek dával také díky sepětí s komunální politikou prostor prezentování návrhů na realizaci městských staveb či zásahů do veřejného prostoru, jako byla výstava modelů pro pomník Jana Husa na Staroměstském náměstí, prezentace návrhů fontány před Rudolfinem či návrhů soch pro městskou spořitelnu atd. Objevovaly se však i výstavy průmyslových a řemeslných výrobků či exponátů zaslaných cestovateli.⁷³

Nashromážděné sbírkové předměty ve skladech muzea zatím vyžadovaly postupnou změnu představ o typech sbírkových předmětů. Proto Vojta Náprstek zkoncipoval a vydal tiskem *Návrh, jak by se mohly sbírky pořádati*, který již obsahuje 20 různých oddílů. Zastoupeny byly:

I. Hornictví a hutnictví

II. Průmysl lučební

III. Potraviný, lahůdky a jiné požitky, pokud se čítají k výrobkům průmyslovým

IV. Tkaniva a jejich zpracování; oblek

V. Kůže a kaučuk a výrobky z nich

VI. Výrobky kovové

VII. Výrobky dřevěné

VIII. Výrobky z kamene, hlíny a skla

IX. Zboží drobné (1. Výrobky z pěnký, rohoviny, kosti slonové a kostí, perleti, kostice atp. 2. Hračky. 3. Zboží ozdobné z kůže, bronzu a lakované. 4. Hůlky, biče, deštníky a slunečníky)

X. Strojnictví

XI. Stroje na tekutiny a plyny

XII. Průmysl papírnický

XIII. Umění grafická všeho druhu

XIV. Nástroje hudební

XV. Nářadí a náčiní plavecké všeho druhu

XVI. Domácí hospodářství

XVII. Průmysl v domácnosti

XVIII. Civilní inženýrství

XIX. Cestování

XX. Školství nižší a průmyslové

Stálé expozice Českého průmyslového muzea byly pro zájemce přístupné stále ve stejném režimu, tedy jen o největších pražských poutích, a to až do roku 1891. Jednalo se i nadále o jarní pouť na svátek sv. Jana Nepomuckého v květnu a pak Svatováclavskou pouť na konci září. Muzeum bylo otevřeno vždy

⁷³ ANpM, f. Náprstek Vojta. Deník (Náprstkova muzea) 1881–1898, s. 495.

za vstupné ve výši 10 krejcarů pro dospělé a 5 pro děti. Sbírkky byly v dané době přístupné mezi devátou a dvanáctou hodinou dopoledne a od druhé do půl šesté odpoledne. Dozor nad sbírkami vykonávaly v době otevření domu členky Amerického klubu dam, jež v početném zastoupení hlídaly téměř všechny pokoje osobně. V čítárně knihovny Náprstek vždy paralelně vystavoval proměnlivý soubor knih, stereoskopů či fotografií. V průběhu 70. a 80. let 19. století se v domě U Halánků z původních tří přístupných místností stalo místností třináct (včetně knihovny a čítárny).

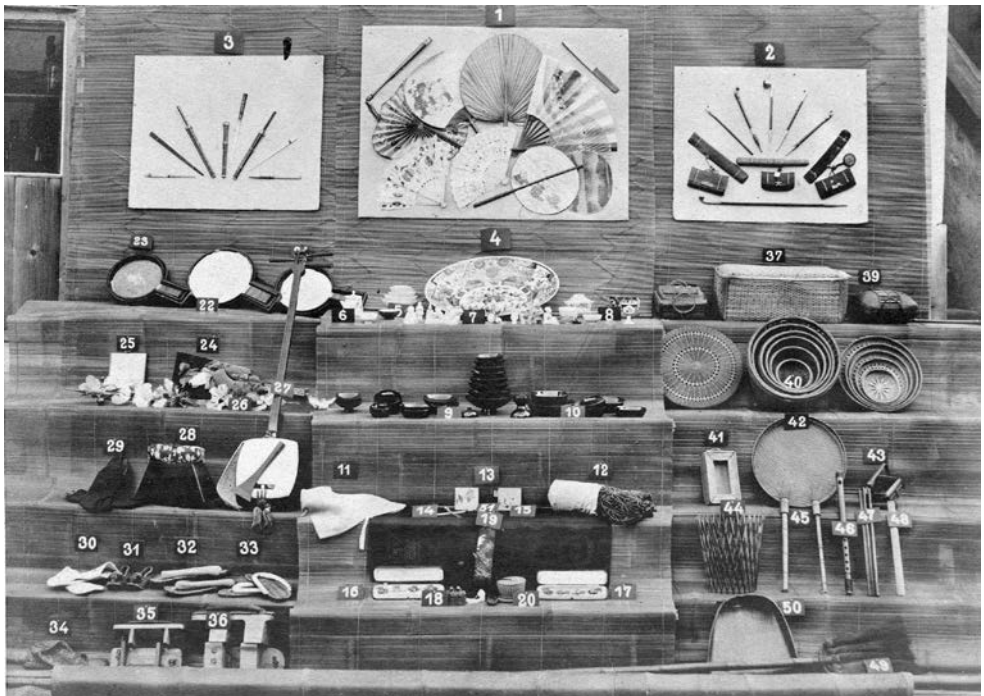

Propagační plakát oznamující otevření Českého průmyslového muzea veřejnosti (1885). (NpM, Sbírka historických fotografií, inv. č. 485)

Městské intelektuální elity, jež formovaly podobu moderního českého nacionalismu, promítaly v dané době ideální obraz češství do prostoru rurálního venkova. Paradoxně tak do sbírek budoucího průmyslového muzea prostřednictvím darů přibývalo stále více předmětů reflektujících lidovou tvořivost a kulturu, zejména v podobě textilních vzorů a rukodělných výrobků. V koncepci Náprstkovy muzea však etnografické sbírky hrály svou jednoznačnou roli. Demonstrovaly jedno ze stádií vývoje zpracovávání přírodních zdrojů – vývoj schopností společnosti utvářet hodnoty. Nezůstávalo však pouze u domácích zdrojů. Osobní zájmy a možnost zprostředkovávání informací o zahraničních zemích (a v prostředí Spojených států i osobní kontakty) z Náprstka vytvořily průsečík sociální

sítě českých cestovatelů, stejně jako krajanů pobývajících v zahraničí, zejména v USA. Netrvalo dlouho a od zahraničních Čechů i cestovatelů počalo ve sbírkách domu U Halánků přibývat také etnografických exponátů exotických kultur. Zdánlivě nesourodý konvolut sbírkových předmětů bylo možno opět chápat spíš jako dokumentaci odlišných přístupů k seberealizaci daných kultur v přírodním světě, než jako snahu záměrně prezentovat hierarchicky nadřazenou úroveň civilizačního pokroku moderních kultur nad světem tradičních společenství. Podobným způsobem byly také ostatně prezentovány rukodělné a průmyslové výrobky expozicemi kensingtonského muzea, kde se artefakty z exotických zemí přirozeně včleňovaly do přehledu tematicky zaměřených expozic reflektujících partikulární témata.⁷⁴

Orientaci na exotické země také beze sporu ovlivnila Náprstkova fascinace japonskou a zčásti i čínskou kulturou, jež se u něj projevovala už od mládí. Mezi sbírkovými akvizicemi se proto začal objevovat také umělecký průmysl, zvláště z Číny a Japonska, ze zemí, které toužil navštívit. Kdykoliv se mu naskytla příležitost, vždy předměty z Dálného východu kupoval nebo získával. Je zajímavé, že

Expozice japonských předmětů v domě U Halánků (70. léta 19. století) (NpM, Sbíрка historických fotografií, inv. č. 175.148)

⁷⁴ Clive WAINWRIGHT, The making of the South Kensington Museum II. Collecting modern manufactures: 1851 and the Great Exhibition, *Journal of the History of Collections* 14, 2002, s. 29.

i na jeho druhé průmyslové výstavě v roce 1863 byly tyto předměty zastoupeny, byť je vystavoval jiný majitel.⁷⁵

Z tabulky rekapitulující návštěvnost muzejních sbírek mezi lety 1881–1896 plyne, že zájem o návštěvu muzejních sbírek po počátečním ohlasu počal v 80. letech 19. století pomalu upadat. Po celou sledovanou dobu bylo muzeum po většinu roku veřejnosti de facto nepřístupné. Na základě žádosti sice mohli zájemci požádat o zajištění vstupu, nemáme však detailnější zprávy o tom, nakolik Náprstek v tomto smyslu dotčeným vyhovoval, či vůbec jak frekventovaný zájem v takovém případě byl. Náprstek se naopak nezdráhal muzeum zpřístupnit v případě zvláštních příležitostí, jako byl Sjezd českých přírodopytčů a lékařů v roce 1890 či sokolský slet v témže roce.

Tabulka č. 1 – Návštěvnost Českého průmyslového muzea mezi lety 1881–1896⁷⁶

Rok	Počet výstavních dní	Zisk	Návštěvníků
1881	6	195 zl., 35 kr.	2 111
1882 ⁷⁷	13	206 zl., 25 kr.	3 199
1883 ⁷⁸	3	174 zl., 61 kr.	2 278
1884	5	192 zl., 71 kr.	2 227
1885	6	230 zl., 90 kr.	2 852
1886	6	192 zl., 30 kr.	2 515
1887	6	164 zl., 35 kr.	2 588
1888 ⁷⁹	4	107 zl., 10 kr.	1 725
1889	4	242 zl., 50 kr.	3 426
1890 ⁸⁰	34	37 zl. ⁸¹	2 158

75 Firma V. J. Löschner (dvorní obchodník v ozdobném zboží a lampách) vystavovala více než 60 čínských předmětů. Byly to především různé nádoby, talíře, tácy, krabičky, vějíře, košíky, hliněné figurky aj. Navíc firma František Všetečka (lékárník) vystavovala různé druhy čínského čaje.

76 Data jsou převzata z evidence návštěvnosti v deníku muzea, ANpM, f. Náprstek Vojsa. Deník (Náprstkova muzea) 1881–1898.

77 V daném roce byly sbírky mimořádně otevřeny i při příležitosti Sjezdu českých přírodovědců a lékařů a rovněž v době sokolského sjezdu v Praze.

78 V daném roce chybí data k podzimnímu termínu otevření muzea.

79 Mezi počty evidovaných návštěvníků nejsou uváděni zájemci o výstavu velryby, ti byli evidováni zvlášť.

80 V daném roce bylo muzeum otevřeno mimořádně také ve dnech 4.–31. října za účelem prezentování návrhu projektů k novému pražskému mostu.

81 Finanční výtěžek se dochoval pouze k podzimnímu termínu zpřístupnění sbírek.